Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

FORTIDS VEJE

HISTORISK LÆSNING

Stor Stenpibe i Fugleform, fra Mississippi-Dalen. (Nationalmuseet).

REDAKTION HAL KOCH

Lægekunst i Oldtid og Middelalder. Af Gunnar Brier 5

Tobakkens Sejrstog over den hvide Verden begyndte for mere end 450 Aar siden. Af Kaptajnløjtnant V. K. Sørensen 38

Kronborg-Sammensværgelsen. Af Knud Hermansen 47

Fanden i Vold. Af Lektor, Dr. phil. Hans H. Fussing 56

Russisk Herregaardsliv i svundne Dage. Af D. S. Copmann 69

Hvorledes Kejserinden af Rusland fejrede sin Fødselsdag i 1839. Af D. S. Copmann 76

Et Overfald paa Sættedommeren fra Oustrup. Af Lærer P. A. Petersen 81

Ibn Saud — Sheiken, der blev Hersker over hele Arabien! Af Svend Bay-Schmith 91

DET DANSKE FORLAG

»FORTIDS VEJE« 5. AARGANG NR. I. OKTOBER 1946

FORTIDS VEJE

FORTIDS VEJE

HISTORISK LÆSNING

REDIGERET AF
HAL KOCH

V

DET DANSKE FORLAG - KØBENHAVN

1946
DET DANSKE FORLAG . VESTRE BOULEVARD 47 . KØBENHAVN V

PEDERSEN & LEFEVRE KØBENHAVN V

LÆGEKUNST I OLDTID OG MIDDELALDER

Af *Gunnar Brier.*

Videnskaben.

Naar primitive Folkeslag rammes af Sygdom, er den store Hjælper Medicinmanden med sit Tilbehør af Aandemanerkappe, groteske Masker og store Trommer, hvormed han jager de fjendtlige Aander paa Flugt, der har foraarsaget Sygdommen. Vores »Medicinmand« er Lægen i den hvide Kittel med hans Tilbehør af alle Slags: Hørerør, Termometer, Mikroskop osv. Men for at naa frem fra den første til den sidste af de to Medicinmænd har Mennesket vandret en lang, træls Vej, kendetegnet af Skuffelser og Sejre; og hver Sejr bygger paa et Utal af Iagttagelser og Undersøgelser, der er en Forudsætning for den nye Erkendelse.

Inden for Vestens Kulturkreds gøres Begyndelsen af Ægypterne, hos hvem vi træffer de første rigtige Læger. Den ældste Lægebog kan læses paa en Papyrusrulle; den beskriver Tilfælde af Lemlæstelse, Saar og Benbrud, samt Behandlingsmaaden. Som altid, naar det gælder vor Kultur, bygger vi dog direkte paa Grækerne, fra hvem vi da ogsaa har overtaget de medicinske Symboler, Staven og Slangen, Lægeguden Æskulaps Tegn.

Hos Grækerne finder vi for c. 2400 Aar siden de første famlende Forsøg paa at forklare Sygdommenes Natur, og ud over deres Stadium kom man ikke i op mod 2000 Aar.

Man gik ud fra, at ligesom der er fire Elementer: Jord, Vand, Luft og Ild, er der fire Tilstande, Tingene kan være i: kold, varm, tør og fugtig. Legemet indeholder fire Vædsker: Blod, Slim, rød Galde og sort Galde, og Tilstandene optræder parvis hos dem, saaledes at Blodet er hedt og vaadt, Slimen kold og vaad, den røde Galde hed og tør, den sorte Galde kold og tør. Naar Vædskerne forefindes i det rette Forhold, er Legemet sundt; gør de ikke det, er Legemet sygt, for varmt, koldt, tørt eller fugtigt. Helbredelse vil sige at genoprette Forholdet, og for at kunne det maa man studere det sunde og det syge Legeme.

Den første, der gør det paa, hvad vi vil kalde moderne Vis, er Oldtidens største Læge, Hippokrates (460—370 f. Kr.). Han samlede de Symptomer sammen, der hører til et bestemt Sygdomsbillede, og giver bl. a. nøjagtige Beskrivelser af Difteritis og Lungehindebetændelse. Ud fra sine Iagttagelser kunde han sige, at naar de og de Symptomer var til Stede, vilde Sygdommen efter al Sandsynlighed faa det og det Forløb. Erfaringen lærte ham, hvilken Behandlingsmaade der var den rette, og for øvrigt synes han at have ment, at Naturen selv er den bedste Læge. Hans Behandlinger er skaansomme: frisk Luft, Diæt, Bade, Massage, Afføringsmidler samt Aareladning og Kopsætning er det, han bruger ved medicinske Sygdomme. Ogsaa som Kirurg var han den store Læge, hvis Anvisninger fulgtes i mere end 1800 Aar fremover. Som Eksempel her kan nævnes, hvorledes han behandlede Læsioner i Hovedet; for at afgøre, om der forelaa Kraniebrud, spaltede han Kødderne op, og derefter brugte han en mørkfarvet Vædske, der trængte ind i mulige Spalter i Hjerneskallen, eller han holdt for Patientens Næse og Mund og lod ham prøve at presse Luften ud; derved pressedes Luft eller Vædske op gennem en mulig Revne; bag efter kunde man saa, hvis

det var nødvendigt, foretage Operationen. — Dog maa man huske, at hans Viden var ringe, maalt med Nutidens Maalestok; der skulde endnu gaa 1500 Aar, inden man begyndte at dissekere Lig, og nu saa selvfølgelige Hjælpemidler som Stetoskop og Termometer var ukendte.

Et Billede af Hippokrates faar vi gennem hans Udtalelser: »Iagttag og erkend, og bevis Erkendelsen ved mange Iagttagelser.« — »Livet er kort, Kunsten lang; Erfaringen er usikker, og det er vanskeligt at skønne.« — Jeg har skrevet dette med Overlæg; thi god Lærdom hentes gennem mislykkede Forsøg.« — Han er Grundlæggeren ikke blot af Lægevidenskaben, men ogsaa af Lægeetikken; den Ed, enhver Læge aflægger, naar han begynder sin Lægegerning, er præget af Hippokrates' Tanker. De Krav, han stiller til en Læge, er store, større end de fleste kan honorere dem fuldt ud; han forlanger, at Lægen skal være i Besiddelse af Uegennyttighed, Hensyntagen, Diskretion, Værdighed, Agtsomhed, rigtigt Skøn, Ro, Beslutsomhed, Renlighed Kendskab til det for Livet nyttige, Afsky for det slette, Frihed for Overtro. — Han blev alle Tiders Lægeideal.

Omtrent samtidig med Hippokrates er Aristoteles (384—322), den Tænkerpersonlighed, der har haft den største Indflydelse paa græsk og derigennem paa europæisk Kultur, ogsaa Grundlæggeren af Naturvidenskaben. Gennem skarp Iagttagelse og geniale Slutninger byggede han et System op, der skulde forklare Livet og dets Udvikling i alle Former. Hans Tanker blev senere godkendt af den katolske Kirke, og i 2000 Aar var de en Sandhed, al Videnskab skulde antage. Det hjalp ikke, man efterhaanden opdagede, at hans Viden dog undertiden kunde være ufuldstændig og hans Iagttagelser mangelfulde, som naar han hævdede, at Nerver og Sener er det samme, at Kvinden

har færre Tænder end Manden — havde Aristoteles sagt det, var det Sandheden; passede det alligevel ikke, maatte det være Naturen, der havde forandret sig!

Paa Hippokrates og Aristoteles byggede den romerske, men græskfødte Læge Galen (129—200 e. Kr.) c. 500 Aar efter sit store medicinske System. Han grundlagde Anatomien, men da heller ikke han dissekerede Mennesker, men maatte nøjes med at undersøge Aber og Svin, idet han saa sluttede, at Menneskets Anatomi svarede til disse Dyrs, kunde det ikke undgaas, at han begik Fejl. Og Fejlene blev staaende. Den store arabiske Læge Rhazez siger c. 700 Aar efter Galen: »Naar Galen og Aristoteles er af samme Mening, er dette tilforladeligt sandt.« — Det var ikke raadeligt at gaa mod Galen, naar han hævdede: Blodet dannes i Leveren; Pulsaarerne fører Luft, som i Hjertet, hvor Blodet opvarmes, modtager Dunster fra Blodet; derved skabes Livsaanden, der gennem Halspulsaarerne føres til Hjernen, hvor den omdannes til Sjælsaanden, som gennem Nerverne føres til Organismen. Og naar den store Mand havde sagt, at Materiedannelse i Saar var nødvendig, for at de kunde læges, nyttede det foreløbig ikke, at nogen sagde, at Saar skulde behandles saaledes, at der ikke kom Materie.

Efter Galens System bygger Behandlingen af Sygdomme paa Planternes Virkning. Sygdom skyldtes jo Uligevægt i Forholdet mellem Livsvædskerne, og da de fire Egenskaber: hed, tør, kold, vaad ogsaa fandtes hos Planterne, og ogsaa hos dem optraadte parvis ligesom hos Vædskerne, kunde Planterne bruges som Lægeurter. Havde f. Eks. Slimen, der var kold og vaad, Overtaget, kunde man som Modvægt give Planter, der var hede og tørre. Det gjaldt altsaa nu om at finde ud af, hvorledes Forholdet mellem

Livsvædskerne var forrykket; og her havde man en Rettesnor i den gamle Lære om de fire »Temperamenter«: havde det hede og vaade Blod Overvægten, var man sangvinsk, den kolde og vaade Slim gjorde flegmatisk, den hede og tørre røde Galde gjorde kolerisk, og den kolde og tørre sorte Galde melankolsk. — Allerede før Galen, paa Kejser Neros Tid, kom den første »Urtebog«, en Beskrivelse af flere Hundrede Planter og deres erfaringsmæssige Virkning. En kraftig Universalmedicin var Teriak, sammensat af indtil 64 forskellige Bestanddele, deriblandt Opium.

Romerrigets Forfald kulminerede c. Aar 500, og de følgende 600 Aar var en mørk Tid for Vestens Lægevidenskab; det meste af, hvad der var naaet, gik i Glemme. Heldigt var det, at den gamle medicinske Litteratur — om end foreløbig som en død Skat — bevaredes i de smaa græske Kulturcentrer i den Del af Asien, der havde hørt med til det gamle romerske Rige, idet disse Samfund overlevede Undergangen.

I det 7. og 8. Aarh. erobrede Araberne de fleste af den gamle græske Kulturs Lande, men besejredes selv af græsk Kultur. Særlig Naturvidenskab og Medicin optog dem. Den gamle medicinske Litteratur blev oversat til Arabisk, og Bagdad blev et medicinsk Centrum med store Sygehuse og dygtige Læger. Araberne indførte Brugen af Krydderier som Lægeplanter, særlig Nelliker, Safran, Kamfer. — Med stor Iver dyrkede de Kemi og fandt saaledes Stoffer som Alkohol, Svovl- og Salpetersyre, Sølvnitrat og Sublimat. Ikke mindst arbejdede de med Alkymi, Kunsten at forvandle andre Metaller til Guld, og deres store Maal var at finde en Livseleksir, Guld i opløselig og drikkelig Form, det store Universalmiddel mod alle Sygdomme. Forøvrigt var deres Videnskab blandet med megen Overtro, f. Eks.

at Planeterne styrer vitale Dele af Legemets Organer, saaledes Mars Galden og Venus Nyrerne. — Kirurgien betragtedes som en lavere Gren af Lægevidenskaben.

Arabernes største Læge er Avicenna, der levede c.. Aar 1000, altsaa paa Svend Tveskægs Tid. Han foretrak at bruge Brændejernet i Stedet for Kniven ved Operationer; det store Problem var her Blødningen, da man ikke forstod at underbinde Aarerne; ved at anvende Brændejern undgik man Blødningen og den frygtede Saarfeber. — Alt i alt kan Arabernes Indsats i Lægevidenskaben kendetegnes som Bevaring af det overleverede, ikke som en Videreføren.

Den græsk-romerske Lægekunst i arabisk Opfattelse overførtes nu i 11. Aarh. til Europa. I 1067 kom nemlig en stor Læge, Konstantin fra Afrika (Constantinus Africanus), kyndig i al Tidens Lægekunst, samt i Græsk, Latin og Arabisk, fra Persien til Benediktinerklostret paa Monte Cassino i Syditalien. Han genoversatte til Latin fra Arabisk Hippokrates og Galen, og dermed var Vejen banet for nye Fremskridt. I den nærliggende By Salerno oprettedes en Lægeskole, der stod i Kontakt med Monte Cassino, og det varede ikke længe, før Salernoskolen kom i Ry over hele Europa; og mange Steder grundlagdes lignende Skoler, dels i, dels uden Forbindelse med Klostrene, hvortil ellers Lægestudiet var knyttet.

Følgen var en hidtil ukendt Blomstring af Studiet. I Bologna var der saaledes i 13. Aarh. en Læge, der ved smertefulde Indgreb brugte fuld Bedøvelse ved at holde en Svamp, der var dyppet i Udtræk af bedøvende Planter, for Patientens Næse og Mund. Metoden gik dog i Glemme, og i Aarhundreder fremover maatte de syge uden Bedøvelse holde Pinen ud under de store Operationer, man gennemførte: Trepanation (Gennemmejsling af Hjerneskallen, foretaget med Skrabejern eller Bor), Underlivs-

operationer, Operationer af Brok, Blæresten, Svulster; ogsaa Hareskaar opererede man for. — Operation under fuld Bedøvelse — med Æter — foregik først 1846.

Et særligt Kapitel er Behandlingen af Saarlæsioner. Fra gammel Tid var man kyndig i at behandle Saar efter de blanke, skarpe Vaaben; saadanne Saar fremtraadte med rene Rande og heledes i Regelen pænt. Værre blev det, da Krudtet blev kendt; Skudsaar var næsten altid inficerede af Tøjpartikler. For at rense dem og standse Blødning hældte man kogende Olie i den. Selv paa Slagmarken brugte man den Behandling; man kan godt forstaa, at Soldaterne undertiden bad om en naadig Kniv, der kunde gøre en Ende paa deres Lidelser.

Munkemedicinen.

Kirken har fra sin første Begyndelse set det som sin Pligt at tage sig af dem, der har det ondt, og den alene mildnede i gamle Dage Kaarene for de fattige og syge. Mange Bebrejdelser har den maattet høre for sin Gridskhed paa denne Verdens Goder, men megen Aflad tilkommer den for sin Omsorg for Samfundets Stedbørn. Det var ikke et tomt Mundsvejr, naar en tysk Abbed bestemte: »Saa længe vi lever, skal de fattige ogsaa leve; skal de dø, dør vi med dem, om saa Guds Vilje er.« Et lige saa stort Problem som Fattigplejen var Sygeplejen. Forudsætningerne for at bekæmpe Sygdom rationelt var smaa; man vidste for lidt. Dertil kom, at Lægekunsten ,som alle Former af Kulturlivet, havde daarlige Kaar under de urolige Forhold, der kendetegner Overgangen mellem Oldtid og Middelalder, og det tog sin Tid, inden den kommende Tids Kulturbærer, den katolske Kirke, fik bragt Orden i Kaos.

Munkemedicinen er den overleverede græsk-romerske

Lægevidenskab i den Form, den katolske Kirke gav den gennem de store Munkeordener. Flere af dem havde Pleje af de syge som særlig Opgave — enkelte af de senere Ordener endda som eneste Opgave: man huskede Kristi Ord: »Alt, hvad I har gjort mod en af disse mine mindste Brødre, har I gjort mod mig.« — Allerede Benedikt, Grundlæggeren af det ældste Klostersamlag, Benediktinerordenen fra 529, siger i Ordenens Regler, at »de syge Brødre skal ske Omsorg, som var det Kristus selv«. — Men Klostrene fortsatte i Virkeligheden kun Oldkirkens Sygeforsorg; halvandet Hundrede Aar før var de første Sygehuse blevet oprettet i Østen.

Betingelserne for et egentligt Studium var dog ikke gode. Det Grundlag, man havde at bygge paa, var de Rester af den gamle lægevidenskabelige Litteratur, der var bevaret, og som nu blev mangfoldiggjort i omhyggelige Afskrifter. Herudfra arbejdede man, saaledes at man fulgte det rent praktiske Formaal at udnytte de Erfaringer, der var gjort i Behandlingen af Sygdommene. Forøget praktisk Indsigt blev Følgen, og ikke mindst lærte man tidligt i Klostrene at tage Planterne i Brug som Lægemidler. Ethvert Kloster havde sin Have med Lægeplanter — og Grøntsager. Næsten alle vore Køkkenurter voksede i Klosterhaven, og ogsaa de blev en Kilde til Sundhed i Middelalderens tunge Kost, hvori tørret, saltet og røget Kød indgik som en saa væsentlig Bestanddel.

Med Konstantin fra Afrikas Virksomhed opnaaede Lægestudiet en stærk Udvikling, selv om man stadig fulgte de gamle Baner. Den medicinske Litteratur blev langt rigere; de førende Klostre kappedes om at skaffe sig et righoldigt medicinsk Bibliotek ved Afskrift af de Gamle. Af saadanne Klostre nævnes fra gammel Tid Benediktinerklostrene St. Gallen ved Bodensøen, kendt for sit udmærkede Sygehus,

og Hildesheim, hvor Ærkebiskop Eskild, Absalons Forgænger, studerede. I Nonneklostret Rupertsberg var den hellige Hildegard Abbedisse omkr. 1150; hun skrev en Naturhistorie med Skildringer af Planter, Fisk, Fugle, Pattedyr, Mineraler og deres Anvendelse som Lægemiddel. I et andet Skrift fortæller hun om Sygdommenes Aarsager, Kendetegn og Behandling; denne sidste bestod især i Lægemidler fra Planteriget, Diætkost, Bade- samt Blodkopper, Aareladning og Paakaldelse af Helgener (»at man med disse Midler i erfarne Hænder ofte har naaet Resultater, lader sig jo ikke betvivle,« siger Dr. Isager i sin Bog om Øm Kloster).

Baade Aareladning og Blodkopper har været kendt i umindelige Tider. Ved begge Indgreb befriede man den syge for noget af det »daarlige« Blod, hvorefter der dannedes nyt, frisk Blod. Der var nøje Forskrifter for, hvornaar man maatte foretage Operationerne; det skulde ske paa visse Ugedage, og naar Maanen og Planeterne indtog gunstige Stillinger. Kopsætning foregik saaledes: Med en skarp Kniv gjordes et Indsnit i Huden paa det Sted, hvor Ondet sad; derefter anbragte man over Indsnittet en lille opvarmet Kop af Horn, Metal, Glas eller brændt glasseret Ler med en bred, glat Rand. Naar Koppen afkøledes, trak Luften i den sig sammen, og derved sugedes Blodet ind i Koppen. Uden for Klostrene foregik Behandlingen, som der var betroet de saakaldte Bartskærere (Barberer), i Badstuerne i Forbindelse med Badene. Baade Aareladning og Kopsætning hørte i Middelalderen med til almindelig Sundhedspleje; i Klostrene var Aareladning paabudt 4—5 Gange aarlig.

At Kirurgien blev anset for en lavere Gren af Medicinen, har vi et Udtryk for i den Omstændighed, at Bartskærerne havde Privilegium paa at behandle visse Smaaskader, og

selv den »uærlige« Mestermand søgtes af de syge. Imidlertid lokkede netop Kirurgien i særlig Grad de lægekyndige Munke, skønt det egentlig var forbudt dem at give sig af med den, da operative Indgreb medførte Blodsudgydelse (Aareladning og Kopsætning regnedes ikke). Efterhaanden blev Kirken betænkelig ved den store Interesse for Lægestudiet inden for Klostermurene, og i 12. og 13. Aarh. advarede den i stadig stærkere Vendinger mod at tilsidesætte Sjælesorgen for Lægevirksomheden: »Hellige Mænd bør ikke beskæftige sig med de Ting, om hvilke Velanstændigheden rødmer ved at tale, for at Ordenens Munke og Kanniker saaledes uafladelig kan blive ved den hellige Gerning, der er Gud velbehagelig.« I 1163 bandlyser Kirkemødet i Turino enhver Gejstlig, der forlader Teologien for at give sig af med Lægevidenskaben (eller Juraen). Vender han tilbage, skal han være den sidste blandt Brødrene og mister Haabet om Forfremmelse. I 1215 forbydes det enhver Præst at udøve nogen Del af Kirurgien, der fører til Brænden og Skæren. — Det var dog ikke Meningen, at Kirken vilde forbyde Kirurgien og endnu mindre Lægevirksomhed i det hele taget. Men man var ikke mere udelukkende henvist til at bruge Munkelægerne. Der var efterhaanden opstaaet en Del Lægeskoler, der ligesom Universiteterne stod under kirkelig Indflydelse. De Læger, som her uddannedes, samarbejdede med Klostrene, og de syge fik Hjælp som før. Kirkens Rettesnor for dem lyder: »Da den legemlige Svaghed som oftest har sin Oprindelse fra Synden ... paalægges det paa det strengeste Lægerne, at de, naar de bliver kaldt til de syge, skal paaminde og tilskynde dem, at de skal kalde Sjælelægerne til sig; naar der er sørget for Sjælens Skrøbeligheder, kan man saa meget mere virkningsfuldt skride til Legemets Lægedom; thi naar Aarsagen er hævet, hæves og Virkningen.«

Uanset, hvad den højeste kirkelige Ledelse mente, har vi sikre Beviser for, at Klostrene, ogsaa herhjemme, løste deres Opgave, hvad de syge saa end fejlede. Saa vidt deres Evner rakte — og de evnede faktisk ikke saa lidt, ogsaa naar det gjaldt Kirurgien — var de kyndige Munke til Rede med deres Hjælp. — Hvor stor en Rolle Klostrene spillede som Hospitaler, fremgaar af, hvad der foreligger om Øm Kloster (ved Overlæge Kr. Isager) og Æbelholt Kloster (ved Dr. med. V. Møller-Christensen).

Øm Klosterkirkegaard rummer i alt c. 2000 Grave, hvoraf det har været muligt at undersøge op mod 800; Undersøgelserne fra Æbelholt omfatter foreløbig op mod 150 Grave. Kirkegaardene rummer ikke blot Ligene af Klosterbrødrene — et Samfund talte kun 20—30 Brødre — og Samlagets øvrige, talrige, paarørende gennem Klostrenes c. 400-aarige Levetid, men mange udenforstaaende, som Klostret har taget i sin Varetægt, har efter Døden fundet deres sidste Hvilested paa Klostrets Kirkegaard; det har været Folk, der er kommet med svære kroniske Sygdomme for at faa Hjælp hos Klostrets Læger. — Kun hvor det drejer sig om Sygdomme, der har sat sig Spor i Skelettet, er vi dog nu i Stand til at afgøre, hvad de syge har fejlet. Af Arm- og Benbrud er der mange, undertiden komplicerede Tilfælde, og Lægerne siger nu, at Maaden, hvorpaa Brudene er helet, viser, at Patienterne har faaet en kyndig Behandling. Der foreligger ogsaa en Del Kranielæsioner, og i enkelte Tilfælde har man trepaneret Hjerneskallen paa Grund af Betændelse. Mange Skeletter bærer Spor af Gigtlidelser, Ledegigt og Gigt i Rygsøjlen, Menneskets trofaste Følgesvend gennem Tiderne fra den ældste Begyndelse. Nogle viser tuberkuløse og andre Lidelser i Rygsøjlen, og man maa antage, at de syge, hvis Knoglelidelser har gjort dem fuldkommen invalide, har opholdt sig i

Klostret gennem lang Tid, til Døden har udfriet dem af en plagsom Tilværelse; Klostret har ikke nænnet at jage dem bort. Nogle Tilfælde af Benmarvsbetændelse har man søgt at helbrede ved Udboring af Knoglen, som derefter er behandlet med Brændejernet.

Et mørkt Kapitel danner Behandlingen af Sindssygdomme. Over for dem maatte man give op, fraset de faa Tilfælde, hvor man maaske helbredte ved Trepanation for at hæve en Betændelse i Hjernehinden. Ellers var man af den Anskuelse, at den sindssyge var besat af en ond Aand og kunde kun helbredes ad overnaturlig Vej, ved Besværgelse eller ved et Mirakel gennem en Helgen, saaledes at den onde Aand blev uddrevet. Forøvrigt kunde man ramme Aanden ved at revse den syge; det hedder saaledes i Jærtegnsberetningen om Abbed Vilhelm fra Æbelholt, at den sindssyge blev pisket med Ris og truet med større Svøber, og da det ikke hjalp, blev bragt til Abbedens Grav med bundne Hænder; her skete saa Underet. — Gennem Aarhundreder har de sindssyge været udsat for en barbarisk Behandling.

At Klostrene holdt sig godt underrettede om, hvordan man andre Steder behandlede nyopdukkede Sygdomme, viste sig, da den for Samtiden saa gaadefulde Sygdom Syfilis omkr. Aar 1500 dukkede op i Europa. Til vor Verdensdel kom Sygdommen nogle faa Aar før Aarhundredskiftet, sandsynligvis med Columbus' Soldater, der havde faaet den i Amerika. Paa kort Tid var den udbredt alle Vegne under Navne som: den galliske Syge, den horiske Syge, Pokker, Franzoser. Kong Hans, om hvem en dansk Rigsraad skriver: »Den gamle kong skal være syg i de pocker«, skal have skaffet os Sygdommen gennem »den saksiske Garde«, den Bande Lejetropper, han brugte i Kampen mod Sverige og Ditmarsken. — Paa Øm Klosterkirkegaard er

fundet Skelettet af et 10 Aars Barn med medfødt Syfilis, samt Skeletter med syfilistiske Forandringer af Mænd i 25—40 Aars Alderen; fra Æbelholt kender man foreløbig kun eet Skelet, en 25-aarig Kvinde, der har været stærkt angrebet. — En samtidig berømt italiensk Læge siger følgende om Syfilis: »I (Vest)indien er Sygdommen mild og ligner Fnat, men da den kom til vor Verden, blev den saa grusom og vild, at den angreb Hoved, Øjne, Næse, Gane, Hud, Kød, Knogler, Sener og alle Indvolde og ødelagde dem.«

Skønt Kampen var haabløs, fordi man manglede alle Forudsætninger for at bekæmpe Sygdommen, tog Lægerne — og Klostrene — ufortrødent fat, og vi ved, hvordan de behandlede Knoglesyfilis: For at fjerne angrebne Knogler brugte man en ætsende Salve, der anbragtes paa det syge Sted. Naar Salven havde gjort sin Virkning, efterbehandlede man med Brændejernet. Saaledes bar man sig ogsaa ad i Øm. I mange Tilfælde kunde man fjerne den angrebne Knogle med Hammer og Mejsel, »men disse Midler er ikke altid hensigtsmæssige paa Grund af Knoglens Plads eller af Hensyn til den »frygtsomme« Patient(!)«. En Ætsning af det syge Sted Uger igennem med paafølgende Brug af Brændejernet har dog næppe været den frygtsomme Patient mere tilpas.

Naar det var muligt for et afsides dansk Kloster saa hurtigt at tilegne sig den Behandlingsmaade, der anvendtes af de førende Læger i Europa, kom det af den intime Kontakt, der bestod mellem de enkelte Led inden for en Klosterorganisation med den hellige Fader som det store Centralled. I denne Forbindelse kan det nævnes, *at* de første Abbeder i et nyoprettet Kloster ofte hentedes fra et af Ordenens ældre Klostre i Udlandet; *at* Klostrene havde hyppig Forbindelse med den hellige Fader i Rom, der var

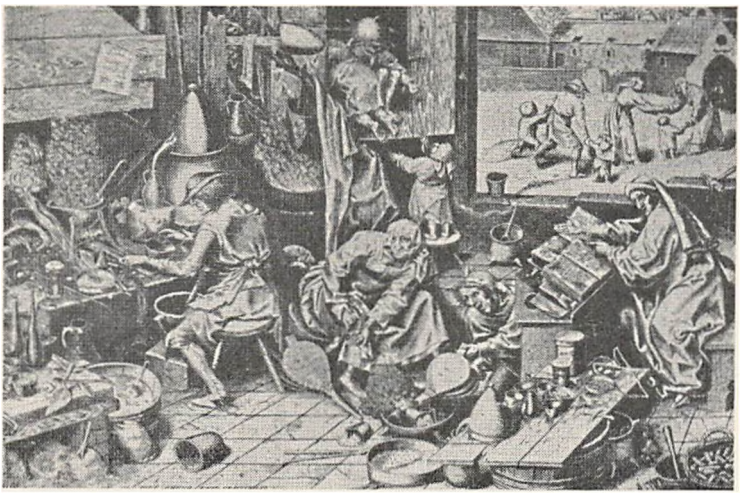
inde i alle deres Forhold; *at* f. Eks. Danske studerede ved de store udenlandske Klostercentrer; *at* bl. a. alle Cistercienserklostre, hvortil Øm hørte, skulde lade sig repræsentere ved Ordenens store aarlige Møde i Frankrig; *at* Chancerne for at blive forfremmet til høje Embeder inden for en Klosterorden ofte var afhængige af, at man havde været udenlands. Af Betydning for Kontakten var endelig de mange Pilgrimsrejser, der kunde føre til en befrugtende Udveksling af Tanker og Meninger, — hvis de da ikke udartede, som hos Munken fra Sorø Kloster (omkr. 1250), der endte med ikke at kunne undvære Landevejen; han foretog ikke mindre end to Valfartsrejser til Jerusalem, tre til Rom og en til St. Jacob i Spanien.

— — — En meget vigtig Side af Middelaldermedicinen er Helgen- og Relikviedyrkelsen, men det er en anden Historie.

Gammel nordisk Lægekunst.

Munkemedicinen krydsedes her i Norden med den gamle lægelige Overlevering, der dels havde sin Rod i, hvad man havde erfaret om Sygdom og Lægemidlernes (Planternes) Virkning — dels i Tryllemedicinen. Sammensmeltningen gav den særlige danske Middelaldermedicin, som den praktiseredes i Klosterhospitalerne, i Helligaandshusene (de milde Stiftelser, der tog sig af de fattige syge i Byerne), i de spedalskes St. Jørgensgaarde — og blandt Godtfolk.

Oprindelig har den trolddomskyndige ogsaa været Læge. Ved sin Kraft og sit Kendskab til Trolddomsformerne: Sejd, Galder, Runemagi kunde han tilkalde og bortskræmme Sygdomsvætterne. Sejdkunsten tilskrives Odin, men udøvedes mest af Kvinder, den var ikke noget for

Gammelt Stik af Urteværkstedet, hvor de galenske Lægemidler fremstilles.

Mænd; baade den og Galder bestod navnlig i Fremsigelse af truende og besværgende »Galdresange«, der fandt en meget forskellig Anvendelse og altsaa ogsaa kunde bruges inden for »Medicinen«. Den kraftigste Trolddom var dog knyttet til Runerne; »mod ondt hjælper Runer«, hedder det i det gamle Kvad Hávamál. »Kvistruner« skulde den kende, der vilde være Læge og forstaa sig paa Saar; de skulde ristes i Barken paa et Træ, der ludede mod Øst, »Hjælperuner« hjalp en Kvinde for Veer, og mange andre Slags Runer var der. Odin var Lægeguden, og til ham bad man, naar man vilde have »Lægehænder«. Ogsaa Tor kunde man dog paakalde ved Sygdomme, Torshammeren var en virksom Amulet; og Balder var knyttet til de hellige Kilder.

Hvor langt man her i Norden, sp. i Danmark, ved den historiske Tids Begyndelse var kommet i Behandling af

Sygdomme, er det vanskeligt at danne sig nogen virkelig Forestilling om, fordi Kilderne er saa sparsomme. Mest faar vi at vide gennem den islandske Litteratur, og man gaar ud fra, at det, der gælder for Island, ogsaa har Gyldighed for det øvrige Norden. Ogsaa Saxe har enkelte Oplysninger. Vi hører et Sted om en sød Lægedrik og Lægespise, der øger Kræfterne ad magisk Vej. I det gamle Kvad om Gudrun fortælles om en Glemselsdrik; Drikken, der vel har indeholdt et narkotisk Middel, var Øl, hvori var blandet: »hvert Træs Blade« (vel en Urt), brændte Agern, Sod fra Arnen, Offerdyrs Indvolde, kogt Svinelever. Vi hører ogsaa, at Løg brugtes som Modgift. Ud over, at de Gamle kendte visse Lægeurter og Giftplanter, som Skarntyde, ved vi intet om medicinsk Behandling. Saarbehandling var man, som det fremgaar af Saxe, meget kyndig i. For den Tids Overklasse var Kamp og Krig en saa yndet Tilværelsesform, at det var nødvendigt for enhver at kunne klare Kampens Skrammer; og en utrolig Haardførhed har Krigerne været i Besiddelse af. — Et stort kirurgisk Indgreb er kendt lige fra den ældre Stenalder (for c. 4000 Aar siden), nemlig Trepanation, maaske for at fjerne Bensplinter efter svære Læsioner. Gennem Skeletfund herhjemme fra kender man syv Stenalderkranier med Trepanationsaabninger; man har benyttet Skrabejern ved Arbejdet, og i de fem Tilfælde viser Saarrandene, at der er dannet nyt Knoglevæv, hvad der fortæller, at Patienten har levet længere Tid efter Operationen. Fra Bronzealderen foreligger et, fra Jernalderen to Tilfælde, fra Sverige kendes 11 Tilfælde (fra Jernalder og Vikingetid), fra Norge ingen.

Fra det 11.—13. Aarh. nævner Sagaerne og Saxe noget hyppigere og udførligere, hvordan man helbredte Sygdomme, og særlig omtales Saarbehandlingen. Foruden om

lejlighedsvise hører vi ogsaa om mere professionelle Læger, ogsaa kvindelige; i Slaget ved Stiklestad (1030) var der en kvindelig Læge, der undersøgte Mændenes Saar, varmede Vand for at rense Saarene, udtrak Stumper af Vaaben, der sad fast i dem, og forbandt dem. Efter Sagaen kan vi følge hendes Behandling af Olav d. Helliges Skjald, Tormod. Han var haardt saaret, bl. a. af et Pileskud i Siden; Pilens Skaft var brækket, og Odden, der var forsynet med Modhager, sad i Saaret. Efter at have undersøgt ham, lod hun ham spise Grød med Løg i for at afgøre, om Pilen var trængt ind i Bughulen, idet den skarpe Lugt vilde fortælle, om der var Hul paa Mavesæk eller Tarm. Siden tog hun en Tang for at trække Odden ud, men var ikke i Stand dertil, fordi Saaret var svulmet op. Tormod tog da selv fat og trak Jernet ud; »der var røde og hvide Trævler af Hjertet med«, staar der i Sagaen, »endnu er mine Hjerterødder dog fede«, sagde Tormod — og døde. Ømskindet var man mindst af alt dengang.

En dygtig Læge var den Præst, der behandlede den senere Biskop — og Helgen — Gudmund Arason (d. 1237). Som ung Mand fik han under en Rejse i Septbr. 1181 knust en Fod, saa »Tæerne vendte derhen, hvor Hælen skulde være«. Han blev først behandlet af en Bonde, der var »en god Læge«. Aabenbart var han dog ikke god nok, for da Gudmund om Foraaret rejste fra ham til en Onkel, »stod Benpiberne ud af Saaret, og Kødet vilde ikke gro over dem«. Han rejste da til Præsten Helge Skeljungsson, »der var en udmærket Mand og den bedste Læge«. Denne anvendte først varme Omslag, og derefter trak to Mænd Benpiben ud med en Tang, hvorefter Præsten helbredte Foden; ved Slutningen af Maj det følgende Aar var Gudmund kommet sig.

I en Saga fortælles om, hvorledes en lægekyndig Kvinde

behandlede et Kraniebrud. En Fuglefænger faldt i Fjældet og beskadigede Hjerneskallen, saa Hjernehinden blottedes; heldigvis var den ikke bristet. Kvinden skar omkring Brudet og fjernede Bensplinterne, vaskede og rensede Saaret, helt ned til Hinden ... Kvinden tog derefter Vandmos fra Herre Gudmunds Brønd (den føromtalte Gudmund Areson), fyldte Saaret dermed, forbandt det ... Han var inden faa Dage en helt frisk Mand. (Her virker altsaa Helgenens Kraft med.)

At man vidste at klare sig, i Tilfælde hvor Folk havde mistet et Ben, viser Tilnavnet Træben eller Træfod, der kendes fra flere Sagaer.

En enkelt »plastisk« Operation, der er sket i Forskønnelsesøjemed, blev foretaget i Bergen 1248 af en Læge ved Navn Vilhelm; han opererede en af Kongens Mænd for Hareskaar. Da Saaret var helet, var Manden uden Fejl og meget smukkere end før!

Ogsaa store Underlivsoperationer gav man sig i Lag med. Fra det 13. Aarh. fortælles om en Mand, der i Kamp havde faaet Bugen skaaret op, saa kun Bughinden holdt. Da Indvoldene ikke var faldet ud, besluttede Kongen at helbrede ham. Han rensede Saaret, tog en Naal med Silketraad og syede Saaret sammen. Videre gød han Salve deri, som forekom ham gunstig for Helbredelsen, og lagde en Forbinding paa. (Der er i Norge under Udgravning af et Kloster fundet et Lerkar med en Salve, bestaaende af en Blyforbindelse, Olie og Potaske; Salven har været anvendt som Saarsalve.)

Man maa dog ikke tænke sig, at der har været mange kyndige Læger at vælge imellem; oftest maatte man klare sig, som man kunde bedst. — Det hedder, at der efter Slaget paa Lyrskov Hede (1043) manglede Læger til de mange saarede; Kongen, Magnus d. Gode, gik da om og

følte enhver i Hænderne indvendig; saa udnævnte han 12 af dem, som havde de blødeste Hænder, til at forbinde Saarene; »ingen af dem havde gjort det før, men de blev alle de største Læger«.

Fra den ene af de to Islændinge, der blev udtaget ved denne Lejlighed, stammer Islands største Læge i Middelalderen, Høvdingen Rafn Sveinbjørnsson (omkr. Aar 1200). Det hedder om ham: »Intet, hverken Sult eller Søvnighed, hindrede ham, naar syge kom til ham, først og fremmest at yde dem Hjælp. Aldrig tog han Penge for sin Lægehjælp. Mod mange svagelige og fattige, der var fuldstændig blottede for Udveje, tog han, og underholdt dem i sit Hjem, ind til de var raske. Ikke blot helbredte han de Mænd, der var saarede med Sværd, men han lægte ogsaa mange mærkelige Sygdomme, hvis Art ingen kendte.« — Sin Uddannelse havde han faaet paa en stor Udenlandsrejse til Syden, hvorunder han sikkert har stiftet Bekendtskab med Salernoskolens Lægevidenskab. Ved sin største Operation paa Island benyttede han en Operationsmetode, der er beskrevet af Konstantin fra Afrika. En af hans Mænd led af Stensmerter; han kunde ikke lade sit Vand, fordi Stenen forhindrede Udtømmelsen; han laa Døden nær. Rafn tilkaldte da Præsterne og lod dem synge fem Pater noster, inden han begyndte Operationen. Derpaa strøg han om den syge med Hænderne og følte Stenen, trykkede den saa langt frem i Urinrøret, som han kunde, og bandt siden en Hørtraad bag ved den, for at den ikke skulde glide tilbage; en anden Traad bandt han foran Stenen. Saa gjorde han med en Kniv et Snit gennem hele det mellemliggende Stykke og fjernede to Sten. Derpaa forbandt han Saaret med Olie og helbredte ham, saa han blev rask. — Hippokrates havde forbudt sine Elever at operere for Blæresten; Operationen var for farlig.

Naar det drejede sig om kirurgiske Sygdomme, var man i mange Tilfælde i Stand til at hjælpe; Metoderne var ofte noget »haandfaste«, men undertiden naaede man det tilsigtede Resultat; Naturen har jo en vidunderlig Evne til at genopbygge, hvad der er nedbrudt. Naar det gjaldt medicinske Sygdomme, maatte man i endnu højere Grad løbe an paa, at Naturen kunde hjælpe sig selv. Ganske vist byggede man paa og videreførte den gamle Overlevering om Planternes lægende Virkning, men det kunde jo være svært at ordinere den rigtige Medicin, naar man ikke vidste, hvad Patienten fejlede. At stille den rigtige Diagnose, var det store Problem; man manglede næsten alle Hjælpemidler dertil.

Som et Eksempel paa, hvorledes man famlede i Blinde og kom galt af Sted, kan anføres Valdemar d. Stores Sygehistorie, som Saxe fortæller den:

»Kongen havde Feber og Smerter og gjorde Testamente. Imidlertid kom en Abbed ved Navn Hans over fra Skaane, hvorfra han var blevet hentet, fordi man havde stor Tro til den Hjælp, han kunde yde, skønt han ikke var nær saa kyndig i Lægekunsten, som han gav sig ud for. Efter løseligt at have undersøgt Sygdommen lovede han paa det bestemteste, hvad han ingenlunde var Mand for at holde, at han nok skulde skaffe Kongen hans Helsen igen. Han tilberedte en Spise, som han kom nogle Lægemidler i, og gav Kongen ind, og jog saa alle ud af Sovekammeret og bød ham lægge sig til at sove. Da de lidt efter kom ind til ham, fandt de ham helt maalløs og badet i Sved over hele Kroppen, og Abbeden bød dem da dække ham omhyggeligt til og sagde, det var en sund og god Sved ... Men Kongen døde, saa deraf kan man se, hvor lidt man kan stole paa Lægerne. Da Kongens Raadgivere om Morgenen kom ind i Sovekammeret, fandt de ham død, men

han saa ud, som om han endnu var i Live, hans Ansigt var ganske som ellers, og hans Kinder var saa røde som et levende Menneskes ...«

Af denne Skildring mener kyndige Læger nu at kunne slutte, at Kongen er død af en Opiumsforgiftning. Opium var en Bestanddel af Teriak (se S. 5), Middelalderens kraftigste Medicin. Nu har Dr. med. V. Møller-Christensen paavist, at Biskop Absalon i Tiden omkring Kongens Død fra Biskoppen af Turnay i Frankrig har modtaget en lille Beholder med »den bedste Teriak«; Absalon kan have overladt Abbed Hans den, og Medicinen har saa været for stærk og har medført Døden. — Det fremgaar til Overmaal, at Saxe ikke har nogen Fidus til Lægerne — og da slet ikke til Abbed Hans!

Tryllemedicin og Mirakelkure.

Ordet, baade det talte og det skrevne, dækker paa en mærkelig Maade Kendsgerninger; det virker Glæde og Sorg, Tryghed og Uro, Kærlighed og Had, Liv og Død; een Gang sagt, kan det ikke kaldes tilbage, men lever videre som en Del af den talendes Personlighed, og dets Virkninger breder sig som Ringe paa Vandet. Og ifølge den ældgamle Forestilling bevarer det sin Kraft, selv om dets Mening ikke mere forstaas.

Den Tanke, at Sygdom skyldes Indgriben fra fjendtlige Magter, der imidlertid kan bekæmpes ad magisk Vej, er vel lige saa gammel som Mennesket selv. Man skelner mellem hvid Magi, hvorved man simpelthen jager den onde Aand ud af den syge, og sort Magi, hvorved man driver Uaanden ind i en Fjende. Det sidste skete lettest, naar man var i Besiddelse af Ting, der havde været en Del af Fjenden, f. Eks. afklippede Haar og Negle. Endnu

bedre var det at fremstille Voksbilleder af ham, som man saa kunde pine paa alle Maader med det Resultat, at man derved ramte Personen. Det hedder saaledes, at Pave Johan XXII (død 1334) gik i stadig Frygt for sit Liv, fordi han mente, at en fransk Biskop havde lavet Voksbilleder af ham og døbt dem (læst Daabsordene eller en Forvrængning af dem over Voksdukkerne) for derved at forgøre den hellige Fader; Filip d. Smukke af Frankrig (død 1314) stævnede en anden Biskop for samme Udaad rettet mod Dronningen.

Af skæbnesvanger Kraft var Amuletter — af Sten, Ben, Træ, Metal o. s. v. — med indristede Runer. Runeamuletter tidsfæstes især til 13. og 14. Aarh., og deres Anvendelse var mangeartet. De kunde bruges ved sort Magi, naar man overførte sin Sygdom til en bestemt Person, og de kunde bruges som Besværgelsesmiddel, naar man vilde beskytte sig selv mod Sygdom. Sort Magi i uskadelig Form var det, naar en syg Pige, Aase, for 600—700 Aar siden i en Grav paa St. Hans Kirkegaard i Odense nedlagde en lille Runeamulet af Bly til den døde, for at denne kunde tage Aases Sygdom med i Graven. — Paa lignende Maade har man i Aarhundreder søgt at skille sig af med Sygdom.

Et kraftigt Lægemiddel, i Brug hos alle Folk fra ældgammel hedensk Tid til vore Dage, var medicinske Trylleformler, der hørte med til den magiske Handling. De var enten paa Latin eller Modersmaalet eller var »Lønformler«, d. v. s. meningsløse Sammenstillinger af Bogstaver eller Tegn. Trylleformlerne var — under Forudsætning af, at ikke en stærkere Modmagi blev sat ind — ufejlbarlige, hvis man da havde iagttaget den absolutte Nøjagtighed ved Reglementet. Men netop af Hensyn til denne Nøjagtighed gik man til den, man ansaa for at være virkelig sagkyndig. Ikke mindst i Slutningen af Middelalderen, da

Kirkens Tugt i saa mange Maader blev mere løs, faldt mangen Præst og Munk for Fristelsen at give sig af med den Form for Magi, trods Kirkens strenge Forbud.

Man havde Trylleformler til Besværgelser, hvorved man skræmte den onde Aand bort, og til Signen, der forebyggede et Onde. — Trylleformler brugtes som Lægemiddel:

mod Forvridning, Eks.: »Vorherre Kristus og Jomfru Maria/ op og ned ad Bjerget red/ Vorherre Kristus hans Hest fik Fod forvred./ Stod han af og med sine hellige Gudsfingre tog ved/ og sagde: »Ben til Ben, Sen' til Sen'/ Blod til Blod og Kød til Kød.« (Man stryger det forvredne Led.)

mod Blødning, Buldenskab o. s. v., Eks.: »Du skal hverken bulde eller bløde, førend Jomfru Maria føder en bedre Søn end Christus; den aldrig var eller blev.« — »Blodet staa stille, som Vandet stod stille, da Jesus, Marias Søn, blev døbt i Jordans Flod.« — »Vorherre var paa Korset bunden og var med Spær, med Nagle stungen. Hans Vunde hverken buldnede eller raadnede, og ej denne Vunde heller.«

mod Pest og Syge, Eks.: »Jesus stod paa Sten, Gud han lindrer den Sygdom og Smerte, som er din, Kød, Aarer, Seener, Nerver, Marv og Ben.«

mod Sot (Gul-, Vatter-, Svind-, Modsot (mod = træt) og alle mulige andre Soter), — Mod Vattersot anbefaledes følgende Kur, som omtales af den romerske Skribent Plinius, omtrent samtidig med Kejser Nero: »Om du haver den Sot, der Vandsot hedder, tag en Vandorm (Snog) og hæng ham op med et langt Reb og lad Hovedet hænge nedad paa ham i syv Nætter. og gak ind til ham i den femte Time paa Natten med Lys og sig saa disse Ord: »Jeg er den Adam, som var skabt i Paradis, og byder jeg dig og sværger jeg dig med Gud og i Guds Navn, at du

giver mig Stenen, du haver i dig.« (Under Ormen stilles et Kar med »skært Kildevand fuldt«). Efter syvende Nat kaster Ormen Stenen, som hedder Sinticetus; den bindes om den syges Hals, og i Løbet af tre Dage tørres Vandsoten af ham. Prøve kan gøres ved at lægge Stenen i et Kar med Vand: den vil drikke Vandet. Og det er set; Alexander Konge har prøvet det.« — En anden Kur mod Vatter- (og Gul) sot bestod i, at man tre Torsdag Aftener i Rad efter Solnedgang paa grøn Jord i Nærheden af Kirken sagde: »March Guulsot og Wattersot! Jeg befaler dig ved den hellige krestelige Kircke at gaae bort, og kom aldrig mere!« (Man lader Vandet og tager tre Trin baglæns). — *Maaling* kunde ogsaa helbrede Sygdommen. Man maalte Afstanden fra Isse til Fodsaal og det Stykke, man kunde favne med udstrakte Arme; var Maalene forskellige, havde man Sot. Maaletraadene blev nu kastet paa Gløder, og den kloge Kone — Maaling, med paafølgende Signen, synes især at have været forbeholdt Kvinder — udtalte derefter en Signeformular, f. Eks.: »Det er spyttet ud, Madsot, Tresot og Gulsot i Navnet Gud Fader, Gud Søn og Gud den Helligaand.«

mod Skæver. — Det var særlig Børn, der blev signet mod »Skæver«, hvorved man vist har ment Følgerne af engelsk Syge. Der findes en stor Bunke Skæver, men kun faa Formler mod dem; Sygdommen synes ikke at have været synderlig udbredt i Middelalderen.

mod Ligfald, den onde el. faldende Syge (Epilepsi). Eks.: Barnets Moder skal i Guds Navn tigge noget Messevin, blande det med noget af sit eget Vand og give Barnet det ind, sigendes: »Nu har du haft ondt i mit Liv; nu skal du have det godt.«

i Barnsnød brugtes bl. a. forskellige Formler, skrevet paa Papir, som derefter blev lagt paa den fødendes Bug,

eller følgende rørende Vers: »Jomfru Maria, laan mig Nøglerne dine, at jeg maa aabne Lænderne mine.«

mod Feber. (Dr. V. M.-C. siger: Feber var en Pulterkammerdiagnose for næsten alle febrile Tilstande, lige fra den ægte Malaria — tredje og fjerde Dags Feberen — og til alle Sygdomme, man ikke kunde bestemme, men som var ledsaget af Febersymptomer). Grækerne og Romerne brugte at sætte Feberen over paa Dyr eller Planter; herhjemme var det især almindeligt at sætte den over paa Hylden, Eks.: Man ryster en Hyld og siger: »Jeg staar under Hylden den bolde; mig ryster den hede og kolde. Gud give, hun nu ryste dig saa længe og mere, indtil Jomfru Maria ikke faar Sønner flere« (Meningen er, at Hylden beholder Feberen, Jomfru M. faar ikke flere Sønner som Jesus). — Der var ogsaa en Mulighed for at narre Feberen. Paa Sjælland skrev man saaledes den syges Navn i Skorstenen, hvorigennem Feberen antoges at komme, samt følgende Formel: »Det kan ikke nytte, du kommer i Dag, Gynge-Margrethe (»Kælenavn« for Feberen), for N. N. er ikke hjemme.«

mod Gigt (og rheumatiske Lidelser). — Gigten var en Landeplage fremfor nogen Sygdom, og man havde en Bunke Formler mod de talrige Former af »Jægt«; naar man signede for at forebygge Sygdommen, passede man paa at bruge Udtrykket: »al anden Jægt, som nævnes kan«. En Kur bestod i, at man tre Dage i Rad før Solopgang gik til en Hyldebusk, tog fat med Haanden om Hovedstammen og sagde tre Gange: »Hyld, jeg har Gigt; det har du ikke. Tag den fra mig, saa har jeg heller ingen.«

mod Tandpine. — Her havde man — naturligvis — mange Formler; gennem en af dem rettede man Henvendelse til den hellige Apollonia, Middelalderens særlige Helgen for Tandværk; hun fik Tænderne brækket ud,

inden hun led Martyrdøden. Man forestillede sig iøvrigt, at Tandpine skyldtes Orme, og derfor kunde man signe for dem gennem »Sct. Job«, der selv havde været plaget af Ormene.

mod Ørepine, Øjensygdomme, Bylder, Betændelser, »Edder«. — Bylder kunde sættes væk gennem Skorstene eller overføres paa en Hyld. —

mod Vorter og Ligtorne. — Mod dem anvendte man »sort Magi« i Lighed med Aases; man satte dem over paa Lig: Naar nogen kommer og siger til dig: »Nu er den Mand N. død,« saa skal du svare: »Saa er og nu Ligtorn død.«

mod Ringorm. — Mod denne almindelige Hudsygdom fulgte man en lignende Kur, som Medicineren Marcellus fra Bordeaux c. Aar 400 anvendte mod Kirtler, nemlig »at tælle« Skaden væk: Med en Naalespids drejer man avet om Ormen, idet man mumler: »Ringe, ringe Orme ni! De ni blive til otte, de otte til syv ... den ene til ingen, slet ingen! (Saa spyttes der. Skal ske tre Torsdagsmorgener i Rad før Solopgang. Tælles fejl, er det hele forgæves).

Lønformlerne fandt en meget alsidig Anvendelse; de brugtes, naar det gjaldt Sygdom, Elskov, at finde en Tyv, naar der var Ildløs, naar man vilde have en til at røbe sig i Søvne, naar man vilde opnaa at faa gratis Øl i en Kro o. s. v. Mod Tandværk er optegnet følgnde Formel fra c. 1350: on. ben. nani.; den blev skrebet paa en Seddel, som hængtes om Halsen paa den syge. Vilde man stille Blod, kunde man bruge Formlerne: El Ev eller x. x. A. cb. Fra Aar 1350 har man: »Om Mands Næse bløder meget, da læs disse Ord: Max nax pax«. En meget brugt Formel mod Kolden (Feber) var: Abracadabra; den blev skrevet paa et Stykke Papir, som man bar om Halsen et Døgn, hvorefter Seddelen kastedes paa Ilden eller i rindende Vand eller

blev spist; en Seddel med Formlen skrevet bagfra hjalp for Tandpine, naar den lagdes paa Kinden. — Undertiden kunde Formlerne skrives i »Trekant«, Eks.:

Kalamaris	Kalamaris
Kalamari	alamaris
Kalamar	lamaris
Kalama	amaris
Kalam	maris
Kala	aris
Kal	ris
Ka	is
K	s

Trekanternes ni Linjer kunde saa skrives paa Strimler af Papir (eller Brød); det hedder bl. a. om den første af de to Trekanter (mod Kolden): »De otte Linjer ædes paa Brød eller Papir lige saa mange Morgener fastende; den niende Dags »K« kastes paa Ilden.«

Man havde i Hundredvis af medicinske Trylleformler, mange til Brug for syge Husdyr.

Som Tryllemedicin brugtes i Middelalderen ogsaa Hel- og Halvædelstene; især som Amuletter, men ogsaa taget knust i Pulverform som rigtig Medicin. Safir kunde som Amulet bruges mod Pestbylder, som Pulver ogsaa mod Feber og Gift. Turkis var Rejseamulet og kunde genoprette Kærligheden mellem Ægtefæller. Den rene Smaragd taalte ikke aandelig Urenhed og sprang itu, naar den blev baaret af et usædeligt Menneske; den beskyttede Børn mod faldende Syge. Perler styrkede »de synkende Kræfter« og brugtes ellers knust i »Perlevand«. Den røde Koral viste ved at miste sin Farve, at Død og Ulykke truede Bæreren. De runde Ørnesten (Raslesten fra Møens

Klint) var Fødselssten — ligesom Diamant og Smaragd. Rene Fabelsten var Bezoarsten, som sagdes at være forstenede Taarer fra Hjorte, der var blevet skræmt af Slanger, (i Virkeligheden var det Dannelser fra forskellige Pattedyrs Tarmkanal); de var gode mod Pest og Gift. — Endvidere »Tudsesten« fra Tudsens Hoved, god mod Gift, og »Edderkoppesten« fra Edderkoppens Hoved, god mod Pest, Blødning, Gift og Trolddom.

Tryllemedicinen er et uundværligt Led i Middelalderens Lægekunst, og Troen paa dens Kraft har ganske givet bragt Helbredelse i mangfoldige Tilfælde. De største Mirakler, dem Folk især talte om, skete dog ved Helgengrave, ved Kirkers og Klostres Relikviehelligdomme samt ved Helligkilderne. Af de sidste var der her c. 600; mange var hellige Kilder allerede i den hedenske Tid, hvor de var indviet til Guderne; den katolske Kirke overførte dem til sine Hellige. Gennem Aarhundreder er der ved Kilderne sket Mirakler, baade ægte og uægte, naar de syge, særlig paa Helgenens specielle Dag, strømmede til for at bade i eller drikke af Vandet; den Lerkande, den syge havde drukket af, blev efter Brugen knust paa Stedet, for at andre ikke ved at benytte den, ad magisk Vej, skulde faa Sygdommen overført paa sig.

Meget af den Overtro, der er knyttet til Trylleformlerne, og den Ritus, der er forbundet med den magiske Handling, trives i det stille den Dag i Dag. Kloge Mænd og kloge Koner har stadig en vid Arbejdsmark, og mange nærer en Tyrketro til overleverede Husraad, og denne Tro suggererer ofte Helbredelse i Tilfælde, hvor Lægen kommer til kort.

En dansk Middelalderlæge.

De store Landklostre løste hele Middelalderen igennem foruden deres andre Opgaver ogsaa den at være Stedet, hvor de syge kunde faa baade aandelig og legemlig Pleje og Behandling af lægekyndige Munke. Men Interessen for Lægekunsten strakte sig videre. Af de sparsomme Beretninger fremgaar det, at mange af Domkapitlerne, Domkirkernes snævrere Præsteskab, meget ofte havde Medlemmer, der drev lægevidenskabelige Studier. De Gejstlige her, Kannikerne, havde i Regelen en Tid studeret i Udlandet og saaledes ogsaa været i Berøring med de store gejstlige Læger der. Det er betegnende for Interessen, at de lægevidenskabelige Skrifter i Dombibliotekerne har haft mange Læsere, saaledes som det fremgaar af Roskildes Dombiblioteks Bogudlaan til Kannikerne.

Nordens mest kendte Læge i Middelalderen var Kannik ved Domkapitlet i Roskilde, Magister Henrik Harpestreng, død 2. April 1244 og begravet i Domkirken. Desværre kender vi næsten intet til hans Liv, ud over at han altsaa har været Kannik i Roskilde, ganske sikkert har studeret i Udlandet og der taget Magistergraden, og senere blev Læge for Erik Plovpenning; dermed stopper det. Man er ogsaa usikker med Hensyn til meget af hans Forfatterskab, hvad der til Dels hænger sammen med, at han ligesom andre datidige Forfattere ikke opgiver sine Kilder. Man er dog enig i at tillægge ham et Par lærde latinske Ungdomsværker, »Om de almindelige medicinske Afføringsmidler«, »Urtebogen«, en Lægebog, Afhandlinger om hygiejniske Emner, deriblandt Aareladningsregler for Kong Erik. Hans Hovedværk er dog en dansk Urtebog, i Afskrifter kendt over hele Norden gennem flere Hundrede Aar. For en Del af hans Arbejders Vedkommende er

man klar over, hvilke Kilder han har brugt — blandt dem er særlig Konstantin fra Afrika (se S. 10) — Resten er formodentlig hans eget Værk. — Gennem Konstantin og Salernoskolen er Henrik Harpestreng fortrolig med den græsk-romerske Lægevidenskab, hvis store Navne er Hippokrates og Galen (se S. 8), og Galens Lære om Planterne som Lægeurter bliver gennem den danske Læge kendt i Norden.

Som Eksempel paa, hvorledes de gamle Værker er affattet, anføres følgende:

(Indledning): »Hvo, som vil Lægedom (Medicin) tage, han skal vide det, at nogen stærk Lægedom maa ej gives Børn og ej gammelt Folk og ej andre, der svage er. Og ej skal Lægedom tages eller gives i megen Hede, og ej i megen Kulde. Man skal ej to Lægedomme tage paa een Dag. Naar Lægedom er tagen til Afføring: haver man ej faaet Afføring, da skal Mad ej tages, førend Lægedom haver sin Virkning fuldkommet. Tager Mand Mad før, da maa han frygte, at han faar Feber. Den, der Lægedom haver taget, maa anden Dag bade sig, at det, der er løst ved Lægedom, kan med Badstue (Badet) aftømmes.«

Om Skræppe XXVII:

»Lappacium, Skræppe. Hun er fire Slags, og alle er de hede og tørre (se S. 8). De styrker Maven og ræber ud daarlig Luft i Maven indelukt. Æder man Skræppekaal, da binder det Mands Liv (standser Diarrhoe). Gnider man Syg med hendes Saft lunken, da flyr af ham Skurv og Kloe. Skvulper (skyller) man Skræppesaft i sin Mund, da hjælper det for (Hævelse i) Drøbelen og for Tandpine.«

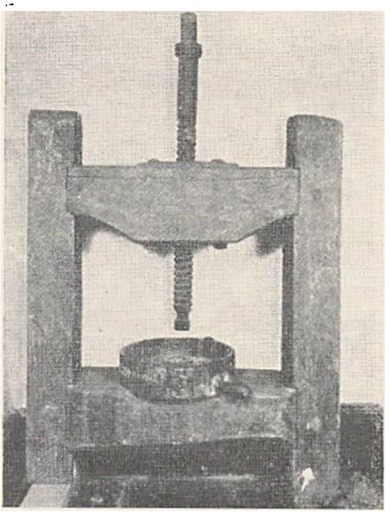
Til Urtebogen er føjet et Afsnit — der dog ikke skyldes Henrik Harpestreng — om Ædelstenes Virkning. Allerede fra gammel Tid tillagdes disse Sten helbredende og undergørende Kraft; deres Farve og Glans og mærkelige Konsi-

stens vakte Undren, og at de kom fra Verdens Eventyrlande, som ingen rigtig vidste hvor var, satte yderligere Fantasien i Sving. Til at afgøre, om de var »ærlige« havde man dog ingen Midler; man maatte nøjes med at fastslaa, at havde de ikke de Virkninger, man tillagde dem, maatte de være farvet Glas. — Prøve fra Stenbogen:

»Koral hedder en god Sten. Han kommer fra Havets Bund med Net op og er da grøn, og siden hærdner han til Sten, der før var som Træ, og fanger rød Farve. Han virker mod Storm og stiller haardt Vejr, og han virker mod Trolde og mod Torden. Vorder han kastet i Vingaard eller andet Sted, da vorder deres Frugt megen.«

Henrik Harpestreng faar ogsaa — med Urette — Æren for en Kogebog, den ældste i Europa siden Romernes Tid. Den behandler Fremstillingen af Festmad i Valdemarernes Dage og forudsætter en Overdaadighed af Krydderier. En »Herresovs« laves ifg. den paa følgende Maade: »Man skal tage Kryddernelliker og Kardemomme, Peber og Ingefær, lige meget af hvert, og lige saa meget Kanel, som (man har taget af) alle hine andre, og ligeledes saa meget hvidt Brød stegt, som det er alt (= som man har taget af alt det andet), og støde det alt sammen med stærk Eddike og komme det i en Lejel. Det er Herresovs og er god et halvt Aar.«

I Urtebøgerne nævnes c. 140 Lægeplanter, saa det var store Krav, der stilledes til en velassorteret Klosterhave; man skulde jo gerne være selvforsynende. Der var ogsaa Brug for sagkyndig Hjælp ved Planternes Behandling; den har heller ikke manglet; i hvert Fald i Klostrenes sidste Periode hører vi, at de største har haft »en Apoteker«. I øvrigt kunde paa denne Tid Lægemidler købes hos »Landefarere«, omvandrende Apotekere, der navnlig solgte sjældnere Medikamenter; privilegerede Apoteker

En Apoteker-Presse til Findeling af Urter. Den er mærket »Georg Jensen 1694«. Sidebjælkerne er 88,3 cm høje. (Universitetets medicinsk-historiske Museum.)

fandtes først omkr. Aar 1500, og kun i de største Byer. Planterne bevarede deres Betydning som Lægeurter ubeskaaret gennem de følgende Aarhundreder — lige indtil man ad kemisk Vej (syntetisk) kunde fremstille medicinske Stoffer; og den Dag i Dag bruger Apotekerne under normale Forhold c. 30 af Henrik Harpestrengs Lægeplanter.

... Vi kan kun beklage, at vi kender saa lidt til Mennesket bag ved denne Læge. Det eneste personlige Vidnesbyrd, der foreligger fra hans Haand, er hans Gravskrift, som han selv forfattede (paa Latin); den lyder saaledes:

»*Dødens ubarmhjertige Lov afslutter Livets Aarrække, den kommer til alle med frygtindgydende Magt. Der findes ingen Udvej til Flugt, ej heller hjælper Borge eller Byer, Kongeriger eller Rigdom.*

Til ingen Nytte er den gejstlige Værdighed, Forældrenes berømte
Stamtavle, Verdens Glans, Berømmelse eller Ære.
Ej heller hjælper de hellige Love, de syv frie Kunster og Justinians stolte Lov.
Den tager ikke Hensyn til Menneskets Person, den er lige hensynsløs mod alle og stiller samme Betingelser for alle.
Modgiftens Værn forsinker Dødens Skridt, men tilsidst sejrer
dog den, der var stærkere end Kunstens Hjælp.
Jeg, der saa tidt har overvundet Døden, men nu bliver overvundet af ham, viser derved, at alle maa dø.
Det har vore Stamforældre været Skyld i, hvis Synd Efterkommerne maa bøde for.
Hvem du end er, Kære, for ikke i Evighed at dø, flygt til Livet, Gud er Vejen og Livet.«

... Og saa lykkedes det alligevel at se Mennesket bag Lægen over for det største af alle Problemer: selvbevidst og ydmyg, resigneret og gudhengiven i Kampen mod den sidste Fjende.

Litteratur:

Anker Aggebo: Asklepios' Tjenere, I.
Marius Kristensen: Henrik Harpestræng.
Kr. Isager: Skeletfundene ved Øm Kloster.
— Krankenfürsorge des dän. Zisterzienserkl. Øm.
Finnur Jonsson: Lægekunsten i den nordiske Oldtid.
V. Møller-Christensen: Middelalderens Lægekunst i Danmark.
— Om kirurgisk Behandling af den galliske Sygdom i Danmark før 1550.
Bogen om Æbelholt Kloster (ved Paul J. Reiter, C. G. Schultz og V. Møller-Christensen).
Illustreret dansk Litteraturhistorie, I Bind ved Carl S. Petersen.
Fr. Ohrt: Danmarks Trylleformler, I & II.
— Trylleord.

TOBAKKENS SEJRSTOG OVER DEN HVIDE VERDEN BEGYNDTE FOR MERE END 450 AAR SIDEN

Af Kaptajnløjtnant *V. K. Sørensen.*

I Foraaret 1493 vendte Christoffer Columbus tilbage fra sin første Opdagelsesrejse til Amerika og medbragte de første Oplysninger om Tobakken. Og der er vel nu næppe Omraader af Verden, hvor Tobakken ikke er trængt ind. Tobakkens Vandring er et af de mange etnografiske Eksempler paa, at Kulturens Veje ikke altid er de geografisk nærmeste. Skønt den altsaa er amerikansk, har den saaledes naaet Eskimoerne ad den længst mulige Vej, nemlig over Sydasien, hvortil Portugiserne og Spanierne førte den fra Amerika, videre op gennem Østasien og Sibirien over Beringsstrædet til Alaska. Forøvrigt ser det ud til, at det ikke er Columbus' Opdagelse, der har sat Spor i Europa, men derimod Fernado Cortez, der lagde Grunden til denne Revolution efter en Rejse til Meksiko. Det har imidlertid ikke været nogen stor Fornøjelse at være mellem Tobaksrygningens Pionerer. Den første, der viste sig paa en spansk Bys Gader, blev taget af Inkvisitionen. Det kunde jo aldrig gaa rigtigt til, naar der stod Røg ud af et Menneskes Mund.

Der fortælles forøvrigt en morsom lille Historie om, hvordan Tobakken kom ind i Verden. Engang, fortælles det, var de græske Guder forsamlet til Fest hos Zeus paa Olympen. Da de nu havde spist Hovedmaaltidet og tog fat paa Desserten, trak Smedeguden Hefaistos Snadde og

Tobakspung frem, stoppede, tændte og gav sig til at pulse velfornøjet. De andre Guder betragtede ham med Forfærdelse og Ubehag, og hans Hustru Afrodite lod ham vide, at sligt kunde han more sig med i sin Smedie, her paa Olympen passede det sig absolut ikke. Men Hefaistos var ikke saa let tilgængelig for Fornuft og havde vel allerede faaet Smag for denne ugudelige Nydelse, han dampede fornøjet videre. Men det blev for meget for Fru Afrodite, med et rask Tag snuppede hun Piben ud af Munden paa ham og kastede den bort, hvorefter hun greb Tobakspungen og lod den gaa samme Vej. Begge Dele susede ud i Luften og faldt ned i »Morernes« Land. Og de sorte, som ikke havde bedre Forstand, ansaa det for en kostelig, guddommelig Gave. Fra dem kom saa Kunsten at ryge til Europæerne.

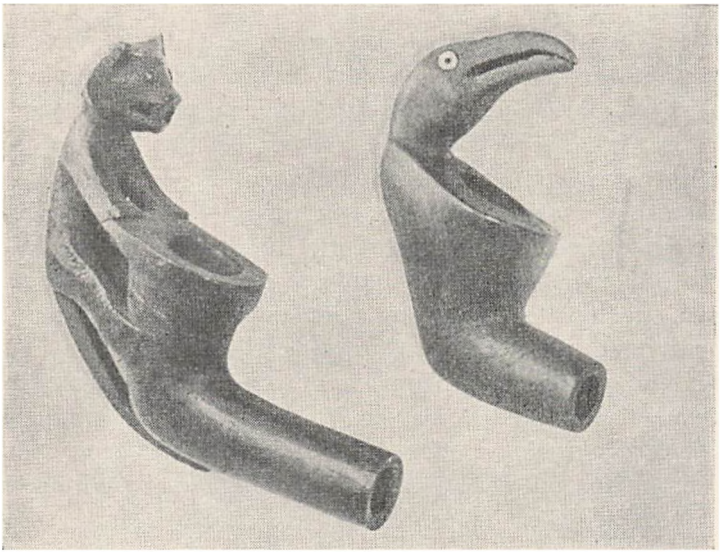
Hos Naturfolkene har der ikke været langt mellem Religionen og den ophidsede Stemning, der hidrørte fra Rusdrikke og andre Nydelsesmidler. Intetsteds ses dette tydeligere end ved Tobakken.

De første Rygere traf Columbus paa San Salvador, hvor han saa de Indfødte suge Røg til sig gennem lange Rør og blæse den ud gennem Næse og Mund, og han traf Indianere »med en halv brændt Plante i Haanden, hvilket er Urter, som de plejer at ryge«. Saadanne Ruller af tørrede Blade kaldte de tabaco. Cigar- og Cigaretrygning synes at have været en almindelig Form for Tobaksnydelse. Cigaren bestod af en lang Tutte Tobak, omviklet med et Tobaksblad, Cigaretten af en mindre Tutte, omviklet med et Majsblad, ogsaa Snusning saa man anvendt. Paa det amerikanske Fastland anvendtes dog fortrinsvis Piber. Paa sin anden Amerikarejse bemærkede Columbus, at de Indfødte brugte deres Piber til Inhalering af »Pulver«, hvormed de efter Sigende rensede deres indvendige

Legemsdele. Bernal Diaz, en af de spanske Soldater, der deltog i Cortez' dumdristige Tog mod Meksiko, fortæller, at Aztekernes mægtige Hersker, Montezuma, efter Maaltidet plejede at ryge af et gyldent Rør, før han lagde sig til at sove. Baade i Nord- og Sydamerika var Tobakken vidt udbredt, tilmed hos Stammer, der ellers ikke dyrkede Jorden. I Amazon-Landet ryger Indianerne især Cigarer, der er saa store, at de sine Steder maa støttes med en Trægaffel! Ellers er Piben mest almindelig.

Shagpibens Udvikling er en sjov Historie. Piben er oprindelig rørformig og sikkert afledet af Sugerøret. Man stopper Tobak i den ene Ende og suger i den anden. Denne Form kendes den Dag i Dag visse Steder i Californien og Sydamerika. Hos en Række Indianerstammer i de østlige Forenede Stater, i Californien og det nordlige Meksiko hører dette Sugerør til Medicinmandens Udstyr. Med dette »suger« han Sygdommen ud af Patienterne eller blæser Røg af den hellige Tobaksplante ud over de angrebne Legemer, eftersom man tilskriver Tobakken magiske Egenskaber. Efterhaanden har dette religiøse og medicinske Instrument faaet profant Brug og har tildannet sig derefter med Hoved og Mundstykke. Hovede havde Piben allerede, da de første Europæere landede i Amerika, altsaa før Columbus' Tid.

John Sparke skriver i 1564 om Florida-Indianerne, at de »har en Slags tørrede Urter, som de nyder gennem et Rør og en Lerskaal for Enden af det, hvori de blander Ild og Urter, hvorpaa de gennem Røret indsuger Røgen deraf, hvilken Røg stiller deres Sult, saa de kan klare sig 4—5 Dage uden Mad og Drikke«. Hermed hører vi om et af de første Udviklingstrin af Piben, hvis første Stadium: et Hul i Jorden og et Rør stukket ind fra Siden, anvendtes i Centralasien og Sydafrika.

Irokesiske Tobakspiber fra det 17. Aarhundrede. Stykket t. v. har tilhørt Ole Worm. (Nationalmuseet).

Der er Stammer i Sydamerika, der udelukkende dyrker Tobak som Lægemiddel, og hos mange er det almindeligt, at Medicinmanden nedsvælger Røgen, indtil han falder bevidstløs om. Som hellig Plante er Tobakkens Anvendelse overført til højtidelige Ceremonier, som f. Eks. Rygning af »Fredspibe«.

De ældst kendte Pibetyper er dem, som Admiral Sir Walther Raleigh havde; det var Kridtpiber, det egentlige Ophav til vor moderne Shagpibe. En Slags Rygning har dog ikke været helt ukendt i den gamle Verden før denne Tid, kun var det andre Planter, man benyttede. Allerede om Oldtidens Skyther, et vildt Folk, der boede ved Sortehavets Kyster, fortæller den græske Historiker Herodot, at de fik sig en Rus ved at strø Hampefrø paa glødende

Sten og indaande Røgen, som »ikke kunde lignes ved det bedste græske Dampbad«. De bredte deres Filttæpper ud over Stenene og krøb ind under dem, medens de »hylede af Fryd« over denne Røg. Handlingen havde nærmest Præg af en religiøs Renselse. I nyere Tid har Hamperygning været vidt udbredt i Orienten — det velkendte hashish er saaledes et Hampeudtræk — men en særlig Rolle er den kommet til at spille i Sydcongo. Her opstod ved Midten af forrige Aarhundrede en religiøs Bevægelse, hvis Medlemmer knyttedes sammen ved at ryge Hamp, naar de nøgne og med glatragede Hoveder mødtes ved Nattetid under aaben Himmel. Sin særlige Betydning fik denne Kultur ved, at Baluba-Kongen Kalamba ophøjede den til Statsreligion, men det varede dog ikke længe, før den blev forbudt paa Grund af sine skæbnesvangre Følger. Helt uskyldig er heller ikke paricá, en Slags Snus, som Indianerne i det nordvestlige Sydamerika fremstiller af Frøene af en bestemt Art Akacia. Iøvrigt røg Amerikas Indianere Sumach, det indre Lag af Rødpilens Bark, som tørres og knuses og derpaa anvendes paa samme Maade som Tobak. Kineserne har røget Følfod, og Røllike og Mos har været anvendt adskillige Steder. Thibetanerne bruger endnu Roden af den vilde Rabarberplante.

De Indianere, som Columbus i 1492 traf rygende Cigar paa Øen Cuanaham, kaldte Tingen for tabaco og Urten for cohiba. Men Spanierne tog fejl af Ordene og videreførte Navnet tabaco i den Tro, at det var Navnet paa Tobaksplanten.

De første Europæere, der forfaldt til Tobaksrygning, var nogle Soldater af de spanske Erobrertropper. Deres Officerer udskældte dem for denne formastelige Last, og Feltpræsterne formanede dem mod dette alvorlige Syndefald,

Stor Stenpibe i Fugleform, fra Mississippi-Dalen. (Nationalmuseet).

men Soldaterne selv paastod, at de umuligt kunde holde op med at ryge efter, at de først havde faaet begyndt.

Men snart fik man Øjnene op for Tobakkens stimulerende Virkninger, og i 1600'erne brugte Lægerne Tobak som Medicin, de kogte den til Omslag og til Mikstur. Kong Philip den Andens Livlæge, Hermandez de Toledo roser den meget, thi »Den giver Søvn og fjerner Træthed, den stiller Smerter og helbreder Hovedpine, den fremhjælper Sved, styrker Maven og gør det lettere at blæse (!)«, men han advarer samtidig mod overdreven Nydelse, for »misbrugt sætter den Betændelse i Leveren og foraarsager uhelbredelige Sygdomme«.

Efter den franske Gesandt Jean Nicot kom Røgurten ogsaa til at hedde Nicotiana. Han førte i 1560 Tobaksblade fra Lissabon til det franske Hof i Paris, hvor det som Snus hurtigt blev yndet. Allerede i 1624 røgedes med et saadant Raseri, at den truedes med Band, der smøgede i Kirkerne. Dog blev Tobaksrygning stadig betragtet som simpelt og brugtes ikke i Hjemmene. Snusningen var derimod fint, og de passionerede Røgere opfandt derfor Spotnavne som Næsehakkelse og Trynemel til Snus for at gøre det mindre populært.

Til England blev Tobakken indført af den berømte Opdagelsesrejsende Sir Walther Raleigh, der hjemførte Tobakken fra Virginia.

Det er om ham, at man fortæller, at han en Dag efter sin Hjemkomst havde slaaet sig ned i sin Have for at nyde en fredelig Pibe Tobak. Da hans Husholderske kom ud og saa Røgen staa ud af Husets Herre, greb hun en Kande Vand og hældte den ud over hans dampende Hovede i den Tro, at der var gaaet Ild i ham. Ogsaa Sir Raleigh blev arresteret af Inkvisitionen. I første Omgang kom han ud igen, men da Kong James den Første kom paa Tronen, blev han paany fængslet og dømt til Døden, ganske vist officielt for at have deltaget i en Sammensværgelse imod Kongen. Atter blev han benaadet, men tredie Gang fandt Kongen et bedre Paaskud, og denne Gang undgik han ikke sin Skæbne. Han skal være gaaet rygende til Skafottet og have banket sin Pibe ud paa selve Blokken, umiddelbart før hans Hovede blev hugget af.

James den Første er kendt som Tobakkens Fjende Nr. 1, hvorom dette Smædevers, som han udsendte, bærer Vidne:

— Hvis derfor, oh Borgere, der endnu er den mindste Smule Skam i Eder, saa aflæg denne syndige Vane, der er udsprunget under Skændsel, optaget under Vildfarelse, udbredt ved Daarskab; som har vakt Guds Vrede, ødelagt Legemets Sundhed, spoleret Hjemmene, nedværdiget de Paagældende i Fædrelandets Øjne og udadtil gjort dem foragtelige; denne Skik, der er ubehagelig for Næsen, skadelig for Hjernen og ødelæggende for Lungerne, og hvis sorte Røgskyer er fuldkommen lig med Helvedesdampene!

Fra England naaede Tobakken over Holland og Frankrig til Tyskland, hvor Piben, »Tobaksdrikningen«, som man dengang kaldte Rygningen, snart blev Soldaternes,

Studenternes og Modejunkernes uundværlige Stykke og endog begyndte at falde i Damernes Smag. Naturligvis faldt Satirikerne straks over dette aktuelle Tema paa deres grovkornede og flove Maade, medens Lægerne skildrede de Sygdomme og Præsterne de Helvedesstraffe, som denne Uskik vilde føre med sig — og selvfølgelig med samme Resultat som Advarsler altid har, naar det gælder en Modesag. Snart blev der indledet en hel Verdenskrig imod Tobakken. Store Tobaksmængder blev konfiskeret og offentlig brændt, Pave Urban VIII udsendte endog en Bandbulle imod Snusningen, og strenge Straffe indførtes i den gamle Verden for enhver Form for Tobaksnydelse. I Tyrkiet, Persien og Indien indførte man Dødsstraf, i Japan Hængning eller Halshugning, og i Rusland skar man Næsen af dem, der brugte Snustobak.

Men Krigsførelsen imod Tobakken var haabløs. Selv Paven, nu Benedikt den Trettende, fik Smag for en god Pibe Tobak og ophævede i 1724 alle Bandbuller mod Tobakken, og allerede i den første Halvdel af det syttende Aarhundrede havde man næsten overalt i Europa Tobakskulturer og »Tabagier«, særlige Lokaler med alle nødvendige Indretninger for uforstyrret at kunne »spise« og »drikke« den eftertragtede Plante — og give den fra sig igen. Og meget snart forsonede den strenge Absolutisme sig ogsaa med denne nye Leverandør til Helvede og gjorde den til en meget rig Indtægtskilde ved Skatter og Monopoler.

I Danmark begyndte man Tobaksrygningen paa Christian den Fjerdes Tid. Kongen bekæmpede Tobakken med Nidkærhed, omend han maatte bøje sig for det uundgaaelige. De første Tobaksspinderier oprettedes i København, senere fulgte privilegerede Tobaksspinderier i Horsens, Aalborg og andre danske Købstæder. De første danske

Forsøg paa at dyrke Tobak fandt Sted i det attende Aarhundrede ved de franske Emigranters Indsats i Egnen omkring Fredericia, støttet af den danske Stat, der under skiftende Regeringer viste en glimrende Evne til at udnytte Tobakken som Skatteobjekt — som bekendt helt ned til den seneste Tid!

Har man ikke tænkt over det, saa har — uden Tvivl — Krigen lært os at paaskønne Tobakkens Værdi som Nydelsesmiddel. Efter at have røget Teblade, Æbleblade og meget andet mærkeligt med Papiromblad, er der vist mange, der vil slutte sig til den lærde engelske Domprovst Charles Kingsley's Ord om Tobakken, vel at mærke den »rigtige« Tobak: »Da alle Ting skabtes, blev ingen mere vellykket end Tobakken!«

Litteratur:

Knud O. Møller: Stimulanser.
Kaj Birket-Smith: Kulturens Veje.

KRONBORG-SAMMENSVÆRGELSEN

Af *Knud Hermansen.*

Et af de mest dramatiske Kapitler i Danmarkshistorien er skrevet over Sammensværgelsen og Planerne, der skulde føre til Kronborgs Befrielse i Aaret 1659, da Landet og Fæstningen var besat af svenske Hære. Samtidige Breve og Dagbøger beretter om de modige nordsjællandske Mænd, som for Rigets og Monarkens Skyld satte Hensynet til personlig Sikkerhed til Side og indlod sig paa dette dristige og dødsensfarlige Foretagende. —

En mørk Aften i Slutningen af Februar 1659 kom tre Mænd gaaende gennem de smalle Gader i Nærheden af Havnen i Helsingør. Uden for Toldskriver Mikkel Hansens Hus standsede de og bankede paa Døren. Husejerens Svigersøn, Ridefoged i Kronborg Len, *Hans Rostgaard*, lukkede op og førte de tre Gæster ind i en Stue, hvis Vinduer var tæt tilskoddede. Paa Bænken omkring Bordet sad allerede fire Mænd, hvoriblandt Slotsfoged *Lorenz Tuxen* fra Hørsholm og to Militærpersoner, en Løjtnant og en Fændrik.

De tre sidstankomne hilste kort og satte sig. Den ene af dem var en højtstaaende Officer, som blev tiltalt paa Engelsk. Hans Navn var *Hutchinson*, han var engelskfødt, men nu Oberst i den svenske Hær. For et Aars Tid siden havde han hvervet 300 Landsknægte i England for Karl Gustav. Denne Afdeling havde Vinterkvarter i Helsingør, men Mandskabet var oprørt over Svenskekongens usle Lønninger, og Obersten selv særdeles utilfreds med den Behandling, Svenskerne gav ham.

De to Mænd, som havde ført Obersten til Huset, var civilklædte. Den ene var en gejstlig, som blev tiltalt Hr. Henrik. Det var Præsten i Birkerød, *Henrik Gerner*, hos hvem Hutchinson havde sit Kvarter, og som fra sine Studiedage i Oxford beherskede det engelske Sprog tilstrækkeligt til at kunne føre en Samtale med Obersten.

Den anden, en Mand af faa Ord, var Kongens Yndling, *Ole Stenvinkel*, en dygtig Arkitekt og fædrelandssindet som faa, men hidsig og opfarende af Gemyt. Nogle Aar tidligere havde han været dømt fredløs efter at have jaget sin Kaarde gennem en genstridig Kusk; men ved Kongens Velvilje var han atter bleven benaadet. Da Svenskekrigen brød ud, var han blevet sat til at reparere og udbedre Kronborg, Nøglen til Øresund, og efter at denne Fæstning ved List var falden i Svenskernes Hænder, var »Oluff Steinwinckell« bleven tvunget til at fortsætte i den svenske Konges Tjeneste som »Bygmester paa vort Slot Kronborg«.

Faa Dage førend det natlige Møde i Toldskriverens Hus havde han under Arbejdet paa Kronborg haft Besøg af en Mand, der udgav sig for Ridefoged Hans Rostgaards Svend, og som skulde overrække Bygmesteren en Kurv Frugt fra sin Husbond. Men da de to Mænd var bleven ene, havde den fremmede aabenbaret sig som Kammerjunker *Corfitz Trolle* udsendt af Kong Frederik fra den belejrede Hovedstad med vigtigt Budskab til visse Borgere i Helsingør. Kammerjunkeren kunde meddele, at Planen om Kronborgs Befrielse, som var udkastet af Dronningens Slotsfoged Lorenz Tuxen, men som Stenvinkel hidtil havde været betænkelig ved, havde Hans Majestæts allerhøjeste Bifald og Støtte. Ved at høre dette havde Bygmesteren overvundet alle Betænkeligheder og blev fra da af en af de ivrigste for at faa Sammensværgelsen i Stand.

Helsingør var Danmarks Bergen, mere europæisk end dansk. Dens Indbyggere var af vidt forskellig Oprindelse, og i Byens Gader hørtes lige saa meget Tysk, Svensk og Hollandsk som Dansk. I Overensstemmelse hermed var Helsingørboerne ret indifferente i deres Holdning over for Rigets Fjender, ja, flere af dem havde optraadt direkte forrædersk mod den danske Konge. Under Belejringen af Kronborg havde saaledes Fæstningens Kommandant klaget over, at Borgerskabet viste sig lige saa fjendtligt som de svenske Belejrere, og dette i Forbindelse med begyndende Mytteri blandt Mandskabet og Skinsyge mellem Borgens Officerer havde medvirket til, at han uden Kamp overgav den stærke Fæstning til Fjenden den ulykkelige Dag i Efteraaret 1658, da Svenskerne dansede Krigsdans af Jubel uden for Fæstningsgravene for at faa Forsvarerne til at tro paa, at København var falden.

Tabet af Kronborg havde været et haardt Slag for den danske Krigsførelse. Frigjorte svenske Tropper kunde sendes til den belejrende Hær ved København, og Borgens svære Kanoner, som hidtil havde vogtet Indsejlingen til Sundet, anvendtes Vinteren igennem til Beskydning af den haardt trængte Hovedstad.

Men medens saaledes en stor Del af Helsingørs Indvaanere saa med Ligegyldighed paa det skete eller endog benyttede Lejligheden til at opnaa materiel Fordel af Fjendens Tilstedeværelse i Landet, vaagnede hos den mere patriotisk indstillede Del af Befolkningen en Trang til at yde en Indsats i Kampen for Rigets Bestaaen. Og Budskabet om det svenske Nederlag ved Stormen paa København d. 11. Februar blev en yderligere Tilskyndelse til disse Mænds Mod og Opfindsomhed. Maalet blev nu intet mindre end at befri Kronborg.

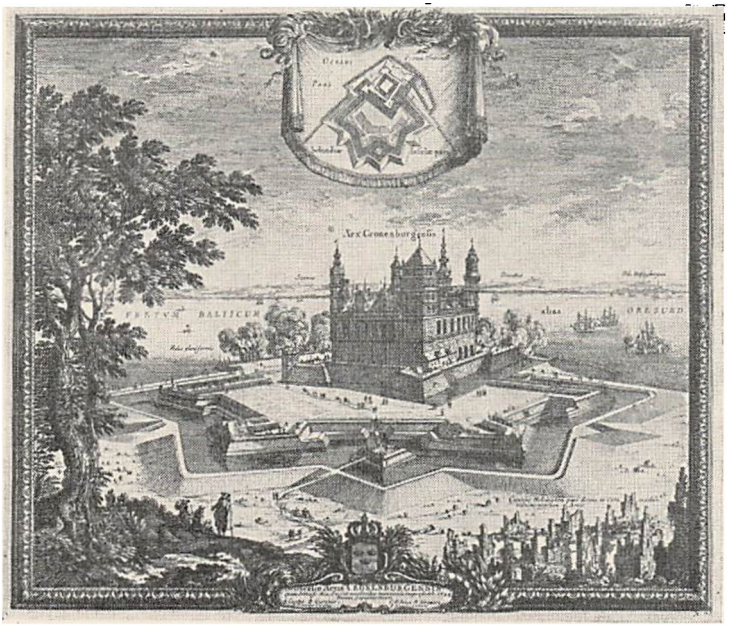
Planen til Opnaaelse af dette, som netop blev gennem-

drøftet og vedtaget hin Februarnat i Mikkel Toldskrivers Hus, var overordentlig snedigt og dristigt udtænkt, men langtfra ufarlig.

Hans Rostgaard havde som Ridefoged Pligt til at tilsige Bønderne i Kronborg Len at køre Brændsel til Fæstningen. Dette benyttede de sammensvorne sig af. Den Dag Planen skulde udføres, maatte Rostgaard sørge for, at det udelukkende var Bønderkarle, man kunde stole paa, som kørte. En af dem skulde saa lade sin Vogn gaa i Stykker midt paa Vindebroen, hvorved Vagtmandskabet, om det anede Uraad, vilde hindres i at trække Broen op. Bønderne, som den Dag skulde have Spyd og Økser gemt under Kappen, skulde derpaa stimle sammen paa Broen som for at hjælpe og paa en Gang i Forbindelse med Stenvinkels Arbejdere og Haandværkssvende, som var i Borggaarden, angribe Vagterne og overrumple Slottets Mandskab. Og endelig skulde Oberst Hutchinsons 300 Soldater, som holdt sig rede i Nærheden, sættes ind og fuldende Erobringen. Obersten havde sine Betænkeligheder med Hensyn til dette sidste; men 1000 blanke Dukater, som Corfitz Trolle havde bragt med fra København, gjorde det af med hans Tøven.

Kronborgs Besætning var ikke særlig stærk. Da den svenske Dronning og det svenske Rigsraad ofte opholdt sig paa Slottet, var den kongelige Livgarde indkvarteret der, men den var ikke talrig. Foruden den bestod Besætningen af nyudskrevne og uøvede Bønderkarle fra Vestergøtland, som ikke regnedes for stort. Saafremt de alligevel vilde yde haard Modstand, skulde Haandgranater fra København og Petarder til Sprængning af Fæstningsportene nok gøre Udslaget.

Planen var dristig, men syntes sikker. Alle Detailler var taget i Betragtning. Tilfredse skiltes de medsammensvorne.

Kronborg efter et samtidigt Stik efter Maleri af Geo Dawe.

Forskellige Tildragelser gjorde imidlertid, at det trak ud, før Planen kunde udføres. Det blev Foraar, og efterhaanden blev flere og flere vidende om, hvad der forestod. Den komplicerede Plan krævede, at mange var med i Sammensværgelsen, og Hundreder af andre anede, at noget var i Gære. Dette blev skæbnesvangert.

Man havde naaet Slutningen af Juni, og de sidste Forberedelser var tilendebragt. Da, fem Dage inden Planen skulde udføres, indtraf den ulykkelige Hændelse.

En ung Student, *Gregers Hansen*, som selv var bleven Deltager i Komplottet kunde i sin Glæde og Forventning ikke længer bevare Hemmeligheden for sig selv, men

maatte skrive om den til en god Ven i det indesluttede København. I Maaneder havde der næsten daglig været illegal Skibsforbindelse mellem Helsingør og Hovedstaden. Saavel Brevskaber som Vaaben, Penge og Mandskab transporteredes ad denne Vej. Men netop den paagældende Dag blev Baaden forfulgt og indhentet af Svenskere.

Brevbæreren gjorde det eneste rigtige: bandt en Sten til Brevet og kastede det i Vandet, hvor det forsvandt. Men det maa have løsrevet sig fra Stenen, for Dagen efter skylledes det op paa Strandbredden og blev fundet af svenske Ryttere, som bragte det til Karl Gustav. Selve Planen var kun omtalt i forblommede Vendinger, men Studenten havde ydermere begaaet den Ubesindighed at nævne Navnene paa nogle af Anførerne i Sammensværgelsen.

I den svenske Lejr vakte Brevet selvsagt den største Ophidselse og Vrede. Kongen opfattede Anslaget som rettet mod hans og Dronningens Person, og antagelig har Planen ogsaa indbefattet en mulig Tilfangetagelse af de svenske Majestæter.

»Et farligt Morderij er forleden bleven aabenbaret i Helsingør, som de Danske have anstiftet mod vor naadige Konge og Herre og os fattige Svenske,« hedder det i en samtidig Korrespondance, »en Studiosus og en Bygmester have været Hovederne for dette Morderi, og de faa nok inden lang Tid deres Løn.«

En formelig Klapjagt paa de skyldige tog sin Begyndelse med Husundersøgelser, Forfølgelser og Arrestationer.

Dagen efter at Brevet var fundet, arresteredes Henrik Gener paa sin Præstegaard i Birkerød og blev af en Underofficer og seks Ryttere ført til Kronborg. Gregers Hansen, som omgaaende havde gjort sig usynlig, blev ivrigt eftersøgt og om Morgenen to Dage senere paagrebet, da han hjulpet af en ældre Kone var ved at slippe ud af

Byen. Han blev ligeledes ført til Fæstningen og straks underkastet Tortur, og op ad Dagen blev endnu et stort Antal Danskere fængslede, de fleste anklagede for at have hjulpet og skjult Studenten, mens han var eftersøgt.

Arrestationerne fortsattes de følgende Dage. Blandt Fangerne var ogsaa Stenvinkel, som efter frygtelig Tortur tilstod sin Andel i Sammensværgelsen, men nægtede at opgive andre Navne. Ogsaa Henrik Gerner blev mishandlet — i over seks Timer — uden at tilstaa synderligt, hvad der bevirkede, at Svenskerne aldrig naaede til Bunds i Sagen.

Faa Dage senere blev disse tre torterede Patrioter dømt til Døden ved Sværdet.

Forinden var den egentlige Hovedmand, Slotsfoged Tuxen, bleven fanget under dramatiske Omstændigheder. En Trop svenske Ryttere skulde en tidlig Morgen tage ham paa Hørsholm; men han saa dem ride ind ad Porten og kastede sig beslutsomt i Slotssøen, svømmede over den og løb til Skovs, hvor han skjulte sig i Helleholmens Kildemose. Stedet blev imidlertid opdaget og indkredset, og da al Mulighed for Flugt var udelukket, overgav han sig til Svenskerne og blev som de andre indsat i Kronborgs Kasematter. Men paa Grund af de pintes Standhaftighed blev hans Delagtighed aldrig bevist.

Hans Rostgaard havde været heldigere med sit Flugtforsøg. Han var undsluppet paa sin Hest og redet ad Vejen mod Syd til Krogerup Skov. Ved en lille Sø steg han af Hesten, skød den og kastede sin Hat og Kappe i Vandet. Og den følgende Nat sneg han sig ned til Sundet, hvor han fik fat i en Baad og slap til København.

Hans Kone lod paa Skrømt søge efter ham, og da den dræbte Hest blev fundet, var Svenskerne overbeviste om, at Rostgaard var død. »Enken« klædte sig i Sørgedragt og

spillede efter Sigende sin Rolle saa godt, at flere svenske Officerer bejlede til hende.

Imidlertid sneg Dagene sig af Sted for de dødsdømte i Fængselet paa Kronborg. I fire Uger sad Ole Stenvinkel fængslet. Dybt under Slottet vises endnu hans trekantede Fangecelle, fugtig og kold, og indrettet saaledes, at Fangen fra Dag til Dag blev trængt længere op i Trekantens Hjørne, indtil han til sidst ikke havde Plads levnet, saa han kunde sætte sig ned endsige lægge sig. Men intet robede han.

Den 29. Juli førtes han gennem Helsingørs Gader, fulgt efter Kærren af sin eneste Søn, og uden for »Svingelen«, Byens sydlige Port, fuldbyrdedes Henrettelsen ved Halshugning. Hans Krop blev parteret, og de fire Dele sat op paa Stejler i hvert af Byens fire Hjørner, mens Hovedet sattes paa en Stage, der rejstes ved Havnen.

Den 19. August skulde Henrik Gerner halshugges, og i Dagene før skrev han det berømte Afskedsbrev til sin Kone, et Brev som først i vore Dage har faaet sit Sidestykke. Værdigt beredte han sig til Døden. Men otte Timer før Henrettelsen blev han benaadet, mod at en svensk Gesandt i København løslodes, og en stor Sum Penge lovedes udbetalt. Men han slap ikke fri af Fængselet. I Birkerød Kirke hænger endnu en tredobbelt Lænke med et Jernlod ved paa 18 Kilo. Den bar han Dag og Nat om Haand og Fod i næsten 5 Maaneder, Døden nær af Skørbug og andre Sygdomme.

For de andre Fangers Vedkommende trak Sagen i Langdrag. Karl Gustav havde for Skik enten at tage øjeblikkelig Hævn ved Hjælp af Standretter eller inden længe glemme Sagens Vigtighed.

Desuden var der efterhaanden nok andet, der kunde beskæftige hans Tanker. Over hele Danmark rejste Folket

sig til Modstand mod Undertrykkerne, og Svenskerne led det ene Nederlag efter det andet, indtil de af forenede danske og polske Hære blev jaget ud af Landet.

Aaret efter i 1660 døde Karl Gustav, og Freden blev sluttet. Fangerne paa Kronborg blev befriet, og Hovedmændene modtog store Gunstbevisninger fra Kong Frederik. Lorenz Tuxen og Hans Rostgaard fik store Gaarde, og Henrik Gerner blev senere Biskop i Viborg. Men til sin Død bar han Mærkerne af Fængselets Lænker.

I September 1660 blev Resterne af Ole Stenvinkels Legeme taget ned af Stage og Stejler, og under store Hædersbevisninger førtes han til St. Hans Kirkegaard i Helsingør, hvor han blev begravet i indviet Jord.

Saaledes slutter Beretningen om den mislykkede Kronborg-Sammensværgelse. Maalet med den blev ikke naaet. Men alligevel vil Mindet om de uforfærdede Frihedskæmpere fra 1659 leve længe i dansk Historie.

Litteratur:

Kaptajn K. C. Rockstroh: Aktstykker vedrørende Forholdene i Nordsjælland 1658—59 under Københavns Belejring.
— Kronborg 1658—59.
Thura: Hans Rostgaards Liv og Levned.
Troels Lund: Historiske Fortællinger.

Knud Hermansen f. 1920, Lærereksamen 1942 fra Tønder. Lærer i Frederikshavn og København. Har skrevet Artikler og Kroniker.

FANDEN I VOLD

Af Lektor, Dr. phil. *Hans H. Fussing.*

I folkeeventyrene fortælles tit om forvovne unge mænd eller forfængelige piger, der »forskriver« sig til trolden eller fanden eller andre onde magter. Tankegangen er da den, at den onde magt hjælper et menneske til rigdom, magt og ære i en kortere tid, mod at mennesket til gengæld forpligter sig til evigt at tjene den, der har hjulpet ham eller hende.

Hele denne tro paa, at man ved en aftale med »den onde« kunde faa magt i kortere eller længere tid er uhyre udbredt i folketroen Europa over. Bedst kendt er vel sagnet om Faust, men i hvor høj grad denne tro var en virkelighed, ser man bedst, naar man i gamle retssager finder de dokumenter, hvorved en godtroende og ærgerrig taabe har sat sin hele existens paa spil, idet han har lovet den onde sin sjæl. »Kontrakten«, hvis man kan kalde den saadan, blev opsat af »ansøgeren« selv, og den synes at have faaet en særlig kraft, naar den ikke var prentet med blæk, men med blod, eller at i al fald underskriften var foretaget med den arme synders eget blod.

En saadan »kontrakt« underskrevet med en forvildet skomagers blod, hvis røde farve med aarene er blevet brun og mat, findes opbevaret i Odense landsarkiv, hvor den er udstillet, men udover dokumentets forvirrede indhold ved man intet om sagen. I den nedenfor behandlede forskrivningssag, har man ikke selve kontrakten bevaret, den kendes kun i afskrift, men hele sagens gang kan saa

nogenlunde oplyses, og den giver med al sin overtro og haardhed et ejendommeligt billede af livet i den lille købstad, hvor sagen nok har sat sindene i bevægelse.

I 1719 kom en lille tolvaars dreng, *Hans Bille Mikkelsen*, fra Ribe til Odense for at gaa i skole. Han stod ene i verden, da han var født udenfor ægteskab — 23. november 1706 i Ribe —, hans mor *Anne Hansdatter* var død i Slesvig ved nytaarstid 1716, og fra sin far, daværende schoutbynacht*) *Mikkel Bille*, fik han intet. Faderen, der tilhørte den bekendte adelsfamilie, havde som premierlieutenant indladt sig med moderen; han avancerede hurtigt, døde som viceadmiral, og synes ganske at have tabt forbindelsen med sin søn.**)

En oktoberdag 1720 var Hans Bille i trist humør og »tænkte han var et fattigt barn og havde intet at hjelpe sig med, var des foruden paa stedet fremmed og venneløs og har intet godt af faderen«. Han gik da i tredie lectie eller klasse, men havde faaet lov at sidde paa en ældre kammerats, den tyveaarige *Hans Kyhls* værelse, og her fik han den forvorpne ide at skaffe sig fremgang i verden ved at forskrive sig til fanden, og i sin kladdebog skrev han da følgende brev:

Min broder, broder djævel, hurtigt til dig djævel.

Jeg underskrevne giør forbund med dig, at jeg om ca. 30 aar vil være din baade til liv og sjæl, dersom du skaffer mig 10 rdl. først til klæder, dernæst siden i hver uge 6 rdl., og at jeg kan faa saa godt et nemme, som nogen ikke har i de samme aar, saa vil jeg, som før er meldt, være

*) Det vil sige kontreadmiral.

**) Han var gift to gange og havde børn i begge ægteskaber, og det er maaske forklaringen på hans manglende interesse for sin uægte søn.

din til samme dato, hvilket jeg med min egen haand vil bevidne.

Hans Bille Mikkelsen.

Datum Odense d. 1. November Anno 1720.

Senere kom Hans Kyhl av 4. lectie og *Peter Zeuthen* op paa kammeret om aftnen, og Hans Bille viste dem kladden, men den var saa ilde skrevet, at Kyhl bad ham læse den højt. Det gjorde Hans Bille, men da der stod »n. n.« i stedet for navnet, spurgte Kyhl ham, hvad det skulde betyde, og hertil svarede han, at det var for at narre fanden, og at saadan havde den skrevet, der forleden aar i København havde givet sig til fanden. Kyhl skammede ham ud og truede med at fortælle det til lærerne, hvortil Hans Bille svarede, »at det var ikkun gøgleri«, og bad ham tie overfor de andre drenge, for at de ikke skulde drille ham med det. Han bad yderligere Zeuthen rive kladden i stykker, for at de andre disciple ikke skulde faa den at se »og siden narre ham deraf«, og det gjorde Zeuthen. Nu skulde man tro, at Hans Bille var blevet kureret, men den følgende nat klokken tolv renskrev han brevet og gik saa med det hos sig et par dage, aabenbart for at samle mod, og om aftenen før Alle Helgens dag klokken tre kvarter til 5 kastede han den ind under den store kirkedør i Graabrødre kirke, som var skolens kirke, og mente, at han der vilde faa skriftligt svar fra fanden, men da han søgte det Alle Helgens dag — d. 1. november — efter prædikenen kl. 1, fandt han intet, og nu græd han av frygt for, at fanden skulde have faaet sedlen. Først tænkte han paa at spørge sine kammerater, men han turde alligevel ikke. Han søgte efter sedlen i kirkestolen og havde haft i sinde at brænde den, men den var og blev borte. Med mindre fanden har haft fingre i

brevet og har læst det og lagt det tilbage igen og altsaa ikke er gaaet ind paa det foretagende, maa sedlen nu have ligget i kirken, for her blev det fundet aabent, som om det var læst, søndagen før Mortensdag — 10. november — kl. 11 om formiddagen av Christen Klokkers tjenestepige Karen Henriksdatter, der imidlertid ikke turde beholde et saa farligt dokument, men afleverede det til en gymnasiast *Didrik Rup*, som lod det gaa videre til en lærer hr. *Zimmer*. Han bragte det til conrectoren*) *Thomas Aabye*, som straks henvendte sig til biskoppen *Jacob Lodberg*, og han beordrede sagen undersøgt av byens provst med medhjælpere.

Denne gejstlige kommission mødtes i St. Knuds kirkes conventshus d. 25. november, og dens medlemmer var provsten *Jens Hee*, sognepræst ved Graabrødre kirke, St. Knuds sognepræst *Matthias Bloch* og kapellanen ved samme kirke *Niels Sass*. En udskrift av det avholdte forhør, paa hvilken ovenstaaende er bygget, blev som bilag sendt med biskoppens indstilling til kancelliet.**) Da provsten i retten spurgte Hans Bille, om han ikke efter den dag, da han ikke fandt hverken sit brev eller svar, havde haft anfægtelser, svarede han nej, men »bad med grædende taare, at provsten med hjælpere ville bede for ham hos øvrigheden, at han ikke skulde faa for mange hug, omendskønt han maatte bekende, at han vel havde fortjent stor straf, efter som Guds søn haver lidt mere plage for hans arme sjæl, end han nu kunde lide for sin forseelse imod Guds søn og sin genløser«. Som sine motiver nævnede han som ovenfor sin fattige og venneløse stilling, »og lagde dette til, at han dagen tilforn havde været paa adskillige steder og bedet om brød, men havde intet faaet«.

*) D. v. s. rektors næstkommanderende.

**) Som da var kirkeministerium.

Saaledes fremstillede Hans Bille altsaa selv sin sag, og bortset fra at vor tid vel i hans sag nærmest vilde se noget sygeligt eller maaske kun taabelige drengestreger, saa giver hans vanskelige stilling i samfundet og hans fattigdom dog en forklaring paa den handling, der sikkert baade for ham og tiden var alvor. Hans krav til fanden er jo økonomisk beskedne, men hans ønske om at være den bedst begavede i sin samtid har anderledes omfang og vidner om ærgerrighed, samtidig med at barnligheden lyser ud av hans haab om at kunne narre fanden. For at forstaa og bedømme sagens videre forløb, maa man gøre sig klart, at for samtiden var der ikke tvivl om, at et menneske kunde slutte kontrakt med den onde selv, og Christian V's danske lov bestemte: - 6 - 1 - 9 - »Befindes nogen troldmand eller troldkvinde at have forsvoret Gud og sin hellige daab og christendom og hengivet sig til djævelen, den bør levende at kastes paa ilden og opbrændes«, saa det saa alvorligt nok ud for den lille Hans, men som saa ofte tog myndighederne betydelig lempeligere paa sagen, end lovgivningen krævede, og hele sagen blev avgjort, uden at være behandlet for domstolene. Det var imidlertid ikke altid, at de arme djævle slap saa billigt fra deres forskrivninger. Saaledes blev netop paa denne tid — 1721 og 1724 — to soldater henrettet, ganske vist ved halshugning, fordi de havde forskrevet sig til fanden, og endnu saa sent som 1752 blev en vendelbo sat i Viborg tugthus paa ubestemt tid av samme grund. *Holberg* beskæftiger sig med problemet, dels i »Hexerie eller blind Allarm«, hvori der i almindelighed gøres nar av overtro (1723), dels i sin 92. epistel, hvor han vel ikke helt avviser troen paa spøgelser, men hvor han taler med megen overlegenhed om forskrivningerne og fortæller: »Jeg har udi min ungdom engang fundet en Forskrivelse, hvori en ung

Person havde forbundet sig til Fanden, og derfore bestemt sig aarligen en Tønde Guld. Jeg overleverede Forskrivelsen til hans private Lærer, hvilken rev den i Stykker, og bad mig tie dermed, sigende, at han i Enrum vilde straffe ham derfor. Man kan heraf indbilde sig, at Fanden da ikke var ved penge, for at udreede saadan Sum, og derfor ikke har villet denne Gang modtage Obligationen.« Holbergs overlegenhed overfor den slags deltes ikke av hele hans samtid, ofte slap dog de skyldige med en langt ringere straf, end den truende henrettelse, men nogen fast linje i retning av større mildhed synes dog ikke at være fulgt. I 1733 fik saaledes en discipel i Fredericia latinskole for denne forseelse sin straf nedsat fra dødsstraf til ris paa kroppen og livsvarigt arbejde paa Bremerholm paa flaadens værft.*)

Efter provstens forhør avsendte biskop Lodberg d. 28. november sin indstilling til kancelliet. Han var biskop fra 1718 til sin død 1731 og skildres som en retsindig og energisk mand, der særlig tog sig av stiftets velgørende institutioner. Indstillingen, der vidner om baade overlegenhed og forstaaelse, blev fulgt av kongen, og dens hovedindhold er følgende: En discipel i Odense skole har »til alles store bedrøvelse udi disse dage gjort pagt med djævelen«. Sagen gengives i overensstemmelse med forhøret, og derefter fortsættes om Hans Bille: »Han er yderlig fattig og meget ilde optugtet, og som han kun kort tid haver været her i skolen, lidet bekendt af sine lærere for andet end løgn, forsømmelse og sligt. I hans saligheds sag var han saa godt som vankundig, da han kom her, men ved idelig

*) Saa sent som i 1803 forskrev tre læredrenge i Aalborg sig til fanden, men de slap med en formaning av deres sognepræst, og hverken gejstlige eller verdslige myndigheder gjorde videre ud av sagen.

overhøring, som her i skolen sker, er nu i stand til at svare, omendskønt gemyttet ikke haver kunnet blevet rettet efter hans læreres ønske.« Brevet »er efter min tanke meget dumt og vanvittigt skreven, og han selv var i begyndelsen saa ganske uden samvittighed, at da han af hans lærere blev forhørt og vedstod gerningen, fattede dog ikke sin synds storhed, men mente, han vilde have skemtet med Satan og narret ham. Klæder og føde havde han dog af skolens legater og folks miskundhed og var saa vidt ikke dreven til at falde i slig fortvivlelse ... Som hans gerning haver fortjent døden og ingen anden end Eders Kongl. Majt. kan tilgive ham«, saa beder biskoppen om kongelig avgørelse paa, hvorvidt han skal følge loven, »... men i henseende til hans barnealder og slette optugtelse om han ... maatte benaades paa livet«. Som straf foreslaas indsættelse i Børnehuset d. v. s. tugthuset paa Christianshavn, da der ikke i Odense findes noget sted, hvor han kan anbringes varigt og ved arbejde. Desuden spørges, »om han, som billigt er, for hans gerning skarpt skulle piskes«, og om han ikke skal bekende sin synd for hele menigheden i kirken, og endelig om dette i bekræftende fald skal ske i Odense eller i Børnehuset. Den sidste bemærkning viser, at biskop Lodberg trygt har regnet med, at barnet vilde komme i tugthuset og altsaa slippe fra det med livet. Indstillingen er dateret 27. november.

Iøvrigt viser indstillingen ikke blot biskoppens rolige greb paa tingene, men man ser, at Hans Bille aabenbart for at undskylde sig har gjort sin armod endnu større, end den var, og at han i det hele taget ikke har hørt til de gode børn. Man maa nemlig her ikke glemme, at en religiøs indstilling var grundlaget for hele tidens liv, og at kundskaber i kristendom var skoleundervisningens kerne, og biskoppen har forstaaet, at naar det glippede paa

dette sidste punkt, skyldtes det for en væsentlig del drengens slette opdragelse.

Sammen med biskop Lodbergs indstilling modtog kongen nedenstaaende digt:

Den stormægtigste og højbaarne fyrste
kong *Friederich den Fierde*
for
et fattig, forladt skole-barn navnlig
Hans Bilde Michelsøn.

Stormægtigste monark, den helved-glubske løve,
som farer verden om, har tragtet at berøve
os / ak det smerter os / et lam udaf vor hjord
Hans Bilde Michelsøn, som kom til os i fjor.
Men himlen haver haft i dette verk et øje,
hvis forsyn haver vil' for lam og hyrde føje,
at helveds agt omsonst og uden fremgang blev
i christne hænder faldt det brev, som barnet skrev.
Om naade beder jeg! Hans synd han selv erkender.
Jeg haaber, at min Gud min konges hjerte vender,
til hvad som fremme kan et barens tarv og gavn.
saa supplicerer jeg og han i Herrens navn!
Hans graad bevæger mig, min graad, jeg og vil haabe,
skal røre kongens sjæl, at han pardon skal raabe
for den, som sluppen er af Satans hede garn.
Tænk, naadig kong, tænk, at barnet er et barn!

Allerunderdanigst og vemodigst af
Thomas Aabye

Odense Skole d. 28. Nov. 1720.

Da man ellers ved om Ths. Aabye, der 1733—48 var rektor i Odense, at han var en stridbar og nævenyttig

herre, der blandede sig i meget, der ikke kom ham ved, laa i strid med lærere og elever og ikke rigtig kendte forskel paa dit og mit, undres man unægtelig noget over at se ham som digter og forbeder! Digtet er vel hverken værre eller bedre end tidens øvrige knirkende og svulmende vers, og det eneste værk i bunden stil, man kender fra hans haand, et lille digt i anledning av Tordenskjolds død, er ikke meget bedre bevendt, men i sine talløse breve og retsindlæg skrev Aabye en kraftig og til tider ganske fix pen. Da han iøvrigt var en mand, der gerne vilde trænge sig frem, gætter man næppe fejl, naar man i denne versificerede ansøgning ser et udtryk for Aabyes trang til at gøre sig bemærket. Paa baggrund av biskoppens indstilling var det jo ganske farefrit at optræde som den arme synders forbeder, og det kunde give forfatteren et smigrende skær av kristelig medlidenhed. Digtet ligger nu som bilag til sagen i Danske Kancellis arkiv, men en noget unøjagtig avskrift findes i Karen Brahes bibliotek, saa digtet maa have været kendt i samtiden, og dette kendskab kan formodentlig kun stamme fra Aabye selv.

Imidlertid kom sagen for i statsraadet d. 11. december, og her blev det besluttet i alt væsentlig at følge biskoppens indstilling, og d. 13. avsendtes til ham et kongebrev, der nu ligger i bispearkivet og hvori det hedder: »... saa er Vores allernaadigste vilje og befaling, at du strax skal lade barnet indsætte udi forvaring paa vand og brød i tre uger og gøre den anstalt, at det imidlertid bliver i skolen straffet og pisket engang om ugen, dernæst af præsten alvorligen foreholdet sin begangne daarlige forseelse, saa at det for menigheden kan lade se sin fortrydelse derover, hvorefter det hid oversendes og til arbejde i Børnehuset leveres ...«

Vort kendskab til, hvordan straffe udførtes her i skolen,

hviler paa de »straffelove«, der stammer fra rektor *Elias Naurs* tid og vistnok er fra aaret 1684. Forbryderen maatte, hvis han da som Hans Bille hørte til de mindre drenge, »løse buxerne« og fik paa den bare bagdel indtil 20 slag av riset enten med den tykke eller den tynde ende, og i dette tilfælde har den av fasten udmattede dreng sikkert faaet det største antal slag, og man forstaar baade hans bøn om ikke at maatte faa for mange hug og hans trang til at stikke av fra det hele, selvom straffen jo var lempelig i forhold til den død paa baalet, der var fastsat i loven. Allerede inden de tre uger var gaaet, skrev biskop Lodberg til kancelliet, at han havde modtaget og efterlevet den kongelige ordre, men at han, da skolen ikke kunde bære omkostningerne, bad om, at der maatte bevilges drengen fri rejse til Børnehuset, og at der maatte gives stiftamtet eller magistraten ordre til »ham ved visse folk at ledsage fra et sted til et andet ... at han ikke skal flygte, som han her ikke haver været uvillig til«.

Dette andragende behandledes i statsraadet d. 8. januar 1721, og to dage senere sendtes et andet kongebrev, der meddelte biskoppen, dels at direktionen for de fattiges væsen allerede d. 13. december havde faaet ordre til at modtage synderen, og at der ligeledes d. 10. januar var avgaaet ordre til stiftsbefalingsmanden *Christian von Lenthe* om, »at lade samme barn imod foraaret levere til en hidrejsende skipper, som kan tage det under ansvar og opsigt« og avlevere det i Børnehuset, og nogle maaneder senere har saa Børnehusets porte paa ubestemt tid lukket sig bag Hans Bille Mikkelsen. Retfærdigheden var sket fyldest, og i Odense fik en monsieur Østrup av skolens kasse udbetalt tvende gange 6 rdl. 4 mk. og 11 skilling for drengens forplejning.

Børnehuset var paa dette tidspunkt en blanding av fat-

tighus og straffeanstalt, ikke mindst for vanartede børn, men de forskellige grupper av dets meget brogede gæster holdtes ikke adskilt, saa det virkede snarest mod sin opdragende hensigt. Mens Hans Bille sad her og kartede uld, arbejdede en os desværre ukendt eller i al fald anonym person fra hans fødeby Ribe for hans sag og løb den da saa indflydelsesrige chef for Danske Kancelli oversekretær *Frederik Rostgaard* paa dørene, og sidst i maj maaned 1722 laa der for kongen et saalydende bønskrift:

»Aller-naadigste arve-konge:

Med hjertens vemodighed maa jeg andrage for Eders Kongl. Majt. hvorledes jeg af ungdoms daarlighed i min alders fjortende aar har begaaet den store synd og efter min barndoms forstand for at komme desto bedre frem i verden, saasom jeg var fattig og venneløs, givet mig i samfund med Guds fjende og saaledes frasagt mig det forbund, jeg havde gjort med Gud i daaben. Men, naadigste konge, jeg har foruden den mangfoldige straf, jeg udstod i Odense, nu siddet i tugthuset over aar og dag, og som et ungt menneske lærer der inde intet godt. Paa det mine unge og bedste aar, i hvilke jeg kunde lære noget til min forfremmelse i sin tid og fornemmelig naa des mere kundskab i Guds sande frygt, ikke for mig saa aldeles unyttig skal bortgaa Gud til ingen ære og mig fattige barn til mine bedste aars spilde, saa er jeg paa det allerydmygeligste bønfaldende, at Eders Kongl. Majst. vilde allernaadigst tilgive mig denne min grove begangne forseelse og af høj kongl. naade befale, at jeg af dette mit fængsel maa udløses og komme til min gamle morfader i Ribe, hvor jeg med Guds hjelp vil begive mig til bogen for at kunne med tiden udrette noget til Guds ære, som jeg saa højligen i min ungdom har fortørnet. Jeg skal for denne kongl.

naade, som mig herudi bevises, al min livs-tid efter min allerunderdanigste skyldighed, bede Gud om langvarig lyksalighed for kongen og det ganske kongl. hus og forbliver til min død

Eders Kongl. Majts, ringeste tjener

Hans Bille Michelsen.

Kjøbenhavns Børnehus, d. 4de maj 1722.

Ansøgningen er ganske dygtigt sat op, saa man kan vist formode, at Hans Billes forbeder har hjulpet ham med den, men der kommer en stærk personlig farve over den, naar der tales om den mangfoldige straf, han halvandet aar i forvejen fik i Odense skole.

Formodentlig takket være Rostgaards forbøn udstedte kongen derefter d. 29. maj en ordre til børnehusets direktion om at løslade drengen, »saa snart hans morfader i Vor kjøbstad Ribe eller andre troværdige folk ham vilde modtage og gøre de anstalter at han ufortøvet til bemeldte Ribe vorder oversendt, paa det han der under bemeldte hans morfaders opsigt udi den latinske skole i gudsfrygt og boglige kunster kan blive oplært og fremdragen ...«

Hvordan det er lykkedes Hans Bille efter den forholdsvis korte fængselstid ikke blot at komme ud til sin bedstefader, men oven i købet igen at komme i en latinskole, faar man et vink om gennem en lille lap, der nu ligger inden i bønskriftet til kongen. Den er stilet til Rostgaard, og underskriften siger os intet om dens forfatter, ligesaa lidt som haandskriften, der er en almindelig skriverhaand, som næppe lader sig identificere. Den lyder:

»Højædle og velbaarne hr. oversecretær betakkes paa hele Ribe bys vegne for den kongl, allernaadigste bønhørelse, som velbaarne herres naadige mellemkomst til

veje bringes for det unge menneske Hans Bille ang. hans løsladelse af børnehuset. Det er hel vel betænkt, at han begrænses till Ribe skole, hvor han allerbedst kan være under morfaderens tvang og deres opsigt, som der paa stedet under ham vel.

Kjøb. d. 27. maj. 1722.

»*Den uavbrudte*«.

Underskriverens signatur, der er paa græsk, hentyder aabenbart til hans utrættelige henvendelse til Rostgaard eller andre for drengens skyld, og da det lille brev er dateret to dage før løsladelsesordren, maa han allerede umiddebart efter mødet i statsraadet have faaet at vide, at hans klient vilde faa lov at drage hjem til Ribe for at gaa i skole.

Hans Billes senere skæbne er ukendt, kun kan man se, at han ikke fra Ribe skole er blevet student ved Københavns universitet.

FRA DET GAMLE RUSLAND

RUSSISK HERREGAARDSLIV I SVUNDNE DAGE

Af *D. S. Copmann.*

Fyrstinde Daschkof, den russiske Kejserinde Katharina den Stores Ungdomsveninde, gjorde paa en Rejse i Vesteuropa Bekendtskab med to unge engelske Damer, Frøknerne Wilmot, som hun indbød til et Besøg paa sit Gods, Troitzkoe.

Omkring 1805 fulgte Søstrene Opfordringen. Af deres udførlige Breve til Hjemmet kan man danne sig et Begreb om Livet paa et russisk Herresæde.

Troitzkoe laa et Par Dagsrejser fra Moskva. Midt i det store, engelske Parkanlæg knejsede Hovedbygningen, et stort Hus med Fløje, prydet med Balkoner og smukke Jærngelændere; Landskabet var fladt, gennemskaaret af en Flod og begrænset med Skov. 200 Livegne, 100 Heste og 200 Køer udgjorde Gaardens Besætning.

I passende Afstand fra Slottet laa en hel lille By med Kirke og Teater, Sygehus og Rideskole, Apotek og Gæstgivergaard. Seksten Landsbyer og 3000 ufri Bønder hørte til Godset.

Gæsterne blev i Forhallen modtaget af en Sværm af Tjenere. Ivan tog Pelsen, Alexander Støvlerne, Feodor Hatten, de andre førte Damerne ind i Dagligstuen. Fra alle Nøglehuller og Dørsprækker kiggede nysgerrige Øjne paa Gæsterne. Fyrstinden kom dem i Møde, iført Morgenkjole af purpurrød Silke, Ordensstjerne paa Brystet og Mands-Nathue paa Hovedet. Fyrstinden talte med sine

Gæster en Blanding af Fransk, Engelsk og Russisk. Hun kunde ogsaa gøre sig forstaaelig paa Tysk og Italiensk. Naar alt kom til alt, havde hun vanskeligst ved at udtrykke sig korrekt paa sit Modersmaal, Russisk. Damer af en ældre Aargang kendte derimod intet til fremmede Sprog.

Fyrstinden holdt strengt paa Formerne. Ingen maatte uden særlig Tilladelse sætte sig ned i hendes Nærværelse. Med høj Røst rettede hun Præsten paa Prædikestolen og Skuespillerne paa det private Teater.

Hun kunde vejlede Haandværkerne, Vejarbejderne, Skovbetjentene og Røgterne. Hun virkede som Læge og Øvrighed blandt sine Livegne. Hun havde en uhyre Korrespondance, skrev til Bladene og komponerede. Hendes Samtale drejede sig mest om Godsets Sager og om Hoffet. Hun forgudede Katharina den Stores Minde og havde hendes Billede i hvert et Rum.

Underligt nok, trods sin Alsidighed manglede Fyrstinden fuldstændig Lune. Det faldt hende aldrig ind, at alt her i Verden ogsaa har sin komiske Side.

De engelske Damers Soveværelse var forsynet med Jærnsenge, hvilket var meget praktisk i et Land, hvor intet Palads var sparet for Væggetøj. Der var en stor Ovn dækket med kinesiske Porcellænsplader. Dobbelte Vinduer og Døre skærmede mod Kulden. Kamfer, Rosenolie og et stort Stykke Is erstattede Vaskevand.

Klokken ni drak man Kaffe, Klokken 2 serveredes Middag og Klokken seks The, og Klokken 10 sluttede Dagen med et stort, solidt Maaltid.

St. Katharinas Fest blev fejret med stor Højtidelighed. Hun var Fyrstindens Navne og Skytspatron. Aftenen før var der Messe med Præster, Sangere og Røgelse i Spisestuen. Store Sølvfigurer af Bog (Gud) og St. Katharina

stod mellem mange tændte Vokslys paa det improviserede Alter.

Man vekslede Gaver. Bønderne bragte hver et Brød og en Haandfuld Salt, nogle tillige en lille Kurv Æbler. Med Posten kom Breve og Lykønnskninger.

Næste Dag var der Kirkegang og senere paa Dagen Diner med mange Gæster, hvor Skaalerne blev drukket i Champagne. Efter Middagen fulgte Musik, Dans og Kortspil.

Køreturen var en behagelig Adspredelse i det ensformige Dagligliv. Klokken tre holdt Slæderne for Døren. Tjenerne havde store Muffer bundet om Livet med brogede Skærf, paa Hovedet høje, sorte Grenaderhuer. Hvert Øjeblik blev disse taget af, da Herskabets Ord skulde paahøres med blottet Hoved. De tre Heste foran Slæden galoperede Side om Side gennem de høje Snebølger; i Solskinnet straalede alt som Diamanter. Inde i Skoven for man gennem milelange Kolonnader af mægtige Graner, hvor Sneen paa Grenene lignede Svanedun. Birketræerne mindede om fine Pennetegninger. Den nedgaaende Sol lyste som et Baal mellem Træerne. Brændehuggerne, hvis lange Skæg var besat med Istapper, stod med bart Hoved næsten bøjet til Jorden, saa længe Herskabets Slæder kunde ses.

Aarets første Maaneder tilbragte Herskabet fra Troitzkoe i Moskva.

Morgenen før Afrejsen var alle i Kirke for at høre Messe og kysse Helgenbillederne.

Tjenerskab i stort Antal tog først afsted, medførende Kister fulde af Proviant. De kørte i Kibitkaer, store Slæder, der lignede Kalechevugger, og var redt op med Halm og Sengeklæder.

Til Herskabet var Kareterne sat paa Meder.

Slædetoget for afsted under Piskeknald, Bjældeklang og Kuskenes høje Raab til Hestene ud i det uendelige Sne-

øde, gennem milelange Birkeskove, hvor Træerne saa ud som var de lavet af Krystal.

Henimod Aften naaede man Sapuchow, hvor Fyrstindens egne Tjenere modtog hende i hendes eget Hus. Byens Øvrighd og Standspersoner indfandt sig straks for at gøre deres Opvartning.

Der var meget at se og glæde sig over i Moskva for de engelske Damer, der ikke var bange for at bruge deres Ben. Russerne var meget forbavset herover; selv satte de ved Vintertid aldrig Foden paa Jorden.

Englænderinderne beundrede de ejendommelige Kirker med de mange Helgenbilleder paa gylden Baggrund. Naar en Vogn kom forbi, sprang Kusken af, knælede ned paa Jorden og korsede sig.

De nydelige, muslingformede Slæder, forspændt med arabiske eller tartariske Heste, for gennem Gaderne i susende Galop.

Man tog ud i Byens Omegn for at rutsche ned ad Bjergskrænterne.

Butikerne bugnede af alle Europas og Asiens Herligheder. I de store Restauranter sad Værtinden, malet som en Dukke, lynende af Juveler og Guldbroderier, for Bordenden. Store, skæggede Mænd med halvnøgne Arme serverede en Uendelighed af nationale Retter. Zigøjnerorkestre spillede, deres skønne Kvinder i brogede Sjaler udførte Danse, der mindede om Malerierne i Herculanum. Selskabeligheden i Moskvas fine Verden var overvældende. Fra sjette Januar til attende April deltog Fyrstinden og hendes Ledsagere i syvogtyve store Middagsselskaber foruden Baller, Kanefarter o. s. v.

General Knorring, der i tyve Aar havde tjent ved Georgiens og Persiens Grænse, lod sine Gæster modtage af fyrretyve Lakajer. Damerne blev ført gennem en Række

Pragtsale med Spejle paa Vægge og Loft. Værten kom dem i Møde under utallige Bøjninger; han kyssede deres Hænder, de hans Pande.

Man blev ført til et Bord med Ost, Sild, Kaviar og Likør, som man nød staaende. Saa spillede man Kort indtil Middagen, der varede tre til fire Timer. Kaffen blev drukket i Divanen, det vil sige Dagligstuen, der paa tyrkisk Manér var forsynet med lave Pudemøbler. Hele Tiden var der Underholdning af Musik og Dans. Unge, russiske Piger sang sørgmodige Ballader, akkompagneret af Violiner; Kinesere, Negere, Kalmukker i Nationaldragter dansede og sang.

Storadmiral Orlof gav et pragtfuldt Bal. Værten bar Katharina den Stores Billede, dækket af en enorm Diamant. Han havde været den høje Dames Elsker efter at have hjulpet til at skaffe hendes Mand ud af Verden. Bag Storadmiralens Stol stod to Hejdukker og en Dværg. Narre og Dværge løb om overalt, fik Sukkergodt og Smaapenge, morede og generede Gæsterne.

Alle Skaaler blev ledsaget af Trompetfanfarer.

Husets skønne Datter udførte Zigøjner-, Tamburin- og Kosakdans sammen med to Slavinder. Selskabet dansede Polonaise, Menuet og Contredans. De dristigste vovede en Vals — en meget moderne Dans, som de ældre ikke fandt helt passende.

De engelske Damer kaldte Moskva det kejserlige Elysium. Man levede nemlig her kun paa en berømmelig Fortid. Ungdommen var ved Hoffet i St. Petersborg. Forhenværende Storkanslere og Overkammerherrer, der var saa behængt med Ordenskæder, Stjerner og Kors, at de raslede som Skeletter, kørte rundt i draperede Karosser, forspændt med otte Heste.

Det, som imponerede de Fremmede mest i Rusland, var

Kvindernes Stilling. Ikke at de boede i gyldne Sale og blev opvartet af Slaver, heller ikke deres Dannelse og Dyd, men deres økonomiske Uafhængighed. En Mand kunde ikke røre en Skilling af sin Hustrus Formue.

De russiske Damer talte derfor meget om og forstod sig godt paa Forretninger.

Englænderinderne maatte indrømme, at denne Selvstændighed maatte være meget behagelig, selv om de tilføjede, at den ikke var nødvendig i en Nation, der, som deres, kun bestod af Gentlemen.

Ved Midsommertid begav Fyrstinde Daschkof og hendes engelske Gæster sig igen paa Rejse. Denne Gang gjaldt Turen en Pilgrimsfærd til Klosteret Troitza; men man forenede det nyttige med det behagelige og aflagde talrige Besøg hos Slægt og Venner.

I Moskva var der kvælende varmt paa denne Aarstid. Man kunde ikke finde Hvile for Myg og Moskitoer; men Promenaderne og de store Haver, der ofte laa midt inde i Byen, var vidunderlige. Blomster- og Frugttorvet bugnede. Særlig var der Overflødighed af Vandmeloner ligeledes af de skønne, gennemsigtige siberiske Æbler. Turen fra Moskva til Troitza var meget smuk. Vejen gik gennem frodige Kornmarker, gennem Skove, forbi Slotte og Herregaarde, omgivet af vidtstrakte Parker. Troitza var Ruslands største og rigeste Kloster. Det var forsynet med Volde og Grave som en Fæstning, hvortil Peter den Store ogsaa havde benyttet det. Indenfor Murene laa et kejserligt Palads med Kirker, Akademi, Bibliotek, Seminarium, flere Skoler, alt omgivet af store Haver. Aarlig kom en Million Pilgrimme til dette Sted. De Tilrejsende sov i deres Vogne i store Skur, hvor ogsaa Hestene stod opstaldet.

Stedets Helgen, den hellige Sergius, hvilede i en Kiste, behængt med Ordner, Smykker, Portræter indfattet i

Diamanter, o.s.v. Alle Pilgrimmene kyssede hans Knogler.

Paa Hjemvejen fik Englænderinderne Lejlighed til at besøge et Herresæde, bygget som et græsk Marmortempel. Man opførte til deres Ære en Ballet paa Husets Teater. Alle de medvirkende Dansere og Danserinder — der var over Hundrede — samt Orkestret var Livegne fra Godset.

Man overnattede flere Gange i kejserlige Paladser, der stod tomme; dertil havde Fyrstinden i Egenskab af Æresdame Ret.

Meget smukt og mærkværdigt faldt det i de to Søstres Lod at se paa deres lange Udenlandsrejse. Morsomt nok var der intet, der i den Grad ved sin Skønhed vakte deres Begejstring, som Sejlturen gennem Øresund og Helsingørs og Kronborgs Beliggenhed. —

FRA DET GAMLE RUSLAND

HVORLEDES KEJSERINDEN AF RUSLAND FEJREDE SIN FØDSELSDAG I 1839

Af *D. S. Copmann.*

Kejserinde Alexandra Feodorovna (født Prinsesse Charlotte af Preussen), Kejser Nicolai d. 1stes Hustru, fejrede altid sin Fødselsdag, den 13de Juli, paa Slottet Peterhof.

Peterhof, Ruslands Versailles, er bygget af Peter den Store paa en høj Skrænt med Udsigt over Havet til Fæstningen Kronstadt og den finske Kyst. I Aaret 1715 gav Zaren Befaling til at opføre et Slot i fransk Stil paa dette Sted. Brinken mellem Slottet og Havet skulde helst øjeblikkelig forvandles til en Have.

Kun en Troldmand eller en russisk Selvhersker kunde tillade sig en saadan Plan: af de øde Strandskrænter at skabe et jordisk Paradis.

Hele Skibsladninger Træer og Planter ankom fra Ind- og Udland; fra Stillehavet, fra Sortehavet, fra Baikalsoens Bredder ankom Vækster, der skulde omplantes i Zarens Have ved den finske Bugt. Man hentede, fortælles der, 40,000 Elme og Ahorntræer fra Guvernementet Moskva, 6000 Bøge fra Rostov, Lindene kom fra Amsterdam, Æbletræerne fra Schweitz. —

Mellem de 6—7000 indbudte Gæster befandt sig hin 13de Juli 1839, den franske Grev de Custine, hvis Bog om Rusland indeholder saa mange interessante Enkeltheder. Man regnede, at 30,000 Fodgængere, 6000 Vogne og en Mængde Fartøjer overfyldt med Mennesker satte Kursen selve Da-

Nicolai I.

gen og Dagene for, mod Peterhof. Man overnattede i Vognene, der var samlet paa store Lejrpladser. For de Indbudtes Nattelogi sørgede Zaren selv. Grev de Custine

fik anvist to Loger i den kejserlige Teatersal, hvor intet manglede uden en Seng, som Greven imidlertid selv medførte.

Klokken 7 begyndte Maskeballet, som Festen kaldtes, fordi hver Herre over sin Galladragt bar en kort, flagrende venetiansk Kappe. Kun de kaftan-klædte Købmænd og Bønderne iført Nationaldragt var fritaget for dette latterlige Klædningsstykke. Paa Kejserindens Fødselsdag og Nytaarsdag kom nemlig Repræsentanter for Menigmand til Hove.

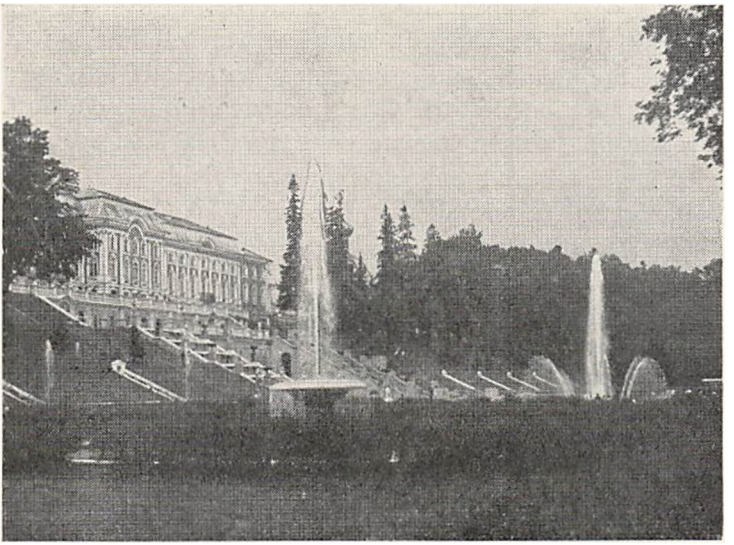
Alle Salene var hurtig fyldt som med et bølgende Hav af Hoveder; det bruste og larmede af Tusinder af Stemmer. Saa bliver alt stille: Kejserparret træder ind! Hvor de gaar frem, høres intet Ord, kun Sporernes Raslen, Silkens Kniten og Lyden af de mange, mange Fødder, der i dybe Komplimenter glider over Marmorgulvenes Spejl.

Kejser Nicolai er den fødte Selvhersker, der selv aldrig tvivler paa Retten til sin Magt. Han styrer ved sin Vilje, imponerer ved sin Kommandorøst og sin noble Kæmpeskikkelse.

Ved Synet af ham forstod man, at han ved sin Tronbestigelse havde formaaet at bringe de oprørske Soldater til Lydighed blot ved at kommandere: »Paa Knæ!«

Kejserinden ved hans Side er anstandsfuld og elegant, men virker i al sin Pragt alligevel som et Billede, en Skygge; af og til farer en nervøs Trækning over hendes Ansigt, og hendes Hoved sitrer. Hendes Blik er lidende, hendes Legeme ængstelig magert. Hun er udslidt af Repræsentationspligter, Barnefødsler og en evig Skræk for, hvad der mulig kan hænde. Hun sagde, at det urolige Liv fortærede hende; et roligere vilde sikkert have dræbt hende! — — —

Dansen begynder! I to—tre Timer anfører Kejseren Po-

Peterhof.

lonæsen. Herren holder sin Dame ved Haanden, og Hundreder af Par bevæger sig saaledes i Takt til Musiken; frem og tilbage, ud og ind gennem Salene ledet af Kejserens Indfald.

Efter Souperen holder Rækker af Vogne, Char-à-bancs, hvor man sidder fire og fire Ryg mod Ryg. Her er Plads til alle, Borgere og Bønder dog undtaget. I en Time krydser Vogntogene hinanden paa Vejene i den uhyre Park, hvor Fodgængerne staar som en Mur for at beundre Illuminationerne. I Løbet af 35 Minutter var 150,000 Lamper blevet tændt af 1800 Mænd. Foran Slottet bruste en mægtig Kaskade ned over seks forgyldte Trin, styrtende sig ud i et langagtigt Bassin, hvorfra den kolossale Samsonfontæne kastede en 25 Meter høj Vandstraale i Vejret. Forgyldte Statuer og Vaser, fantastiske Springvand, Marmor-

trapper og et Blomsterflor som et Tæppe prydede Terrasserne indtil 1000 Skridts Afstand fra Havet. Her laa en Række illuminerede Krigsskibe, der dannede Afslutningen paa Dekorationerne til den straalende Fødselsdagsfest. Øverst paa Brinken knejste en ti Fod høj Lyspyramide med Kejserindens kronede Navnetræk i hvidt.

Da Lamperne var slukket, hastede Tilskuerne hjemad. Næste Dag spurgtes mange Ulykker, der havde fundet Sted baade til Lands og til Vands.

Næste Morgen ganske tidlig overværede Kejserparret en stor Tropperevu, der blev afholdt til Kejserens Ære. —

Kunde Kronens Glans opveje Kronens Byrde ? —

ET OVERFALD PAA SÆTTEDOMMEREN FRA OUSTRUP

Af Lærer *P. A. Petersen.*

For godt et halvt Hundrede Aar siden var det endnu Skik og Brug paa Randersegnen, at Bønderne tog til Byen hver Lørdag for at gøre Indkøb og for at sælge deres Produkter af Smør, Æg, Uld, Korn o. lign. til Købmændene eller paa Torvene.

De tog ind hos Storkøbmændene, hvis Stalde og Gaarde blev fyldt med Heste, Vogne og Folk som paa en lille Markedsdag.

Købmanden, der var glad for Besøget, kom selv ud i Gaarden og hilste smilende paa de mange Gæster. Han trippede rundt og hjalp til med at tømme Vognene for de medbragte Sager. Drøje Vittigheder og muntre Bemærkninger veksledes, og mens nogle vandrede af Sted til Torvet med deres Kurve paa Armen, gik andre med Købmanden ind i et Lokale bag ved Butikken, hvor en livlig Handel kom i Gang. Som Lidkøb vankede der Kaffepunche og Snapse, og Stemningen steg fra Time til Time.

Hen paa Dagen, efter at adskillige havde været en Tur i Byen »for at se sig om«, var Humøret blevet endnu bedre. Det naaede sit Højdepunkt ved den Tid, Hjemrejsen skulde finde Sted. Flere havde da faaet en pæn lille Bjørn i Rebet; men naar de først var hjulpet til Sæde i Agestolen, havde faaet Læderet knappet og Tømmen og

Pisken stukket i Hænderne, fyldtes de af et ubændigt Mod, og ved høje Piskeknald bebudede de deres Afgang.

I skarpt Trav drønede Vognen gennem Porten. En rullende Torden akkompagneret af klaprende Hestesko lød gennem Gaderne; saa var alt stille et Øjeblik, til den næste Vogn kørte ud.

Det er forstaaeligt, at saadanne Vejfarende vakte Opsigt over alt, hvor de kom frem — om ikke hos andre, saa hos Landsbyernes Hunde!

Bønderne fra Hørning, Mygind og Lime Sogne kørte over Sønderbro forbi Strømmen gennem Kristrup og ad den ældgamle Landevej over Vilstrup og Stampen mod Hørning, hvorved de kom gennem Gunderup Mose tæt forbi den nu udtørrede Haldsø.

Om dem hed det, at naar de kom til Mygind, kom al' dje Hund' fygen, men naar de kom til Lemmer, var Hundene ti Gang' slemmer.

Disse Lørdagenes Randersture er af meget gammel Oprindelse, og efter alt at dømme er det netop saadan en Tur, der danner Baggrunden for den Historie, der nu skal fortælles.

Den 25de Juni 1721 lod Sættedommeren fra Oustrup forkynde følgende Stævning: »Hans Jensen,*) kgl. Majts. Byfoged udi Randers og Herredsfoged i Sønderhald-Østerlisbjerg og Rougsøe Herreder, gør vitterligt, at *Simon Nielsen* i Oustrup har berettet, hvorledes han højligen skal have Aarsag til at indstævne Eder, *Jens Rasmussen Soelgaard* af Lime, fordi I Lørdagen den 7de Juni paa alfare Vej imellem Randers og Hørning skal have attaqueret (d. e. angrebet) ham meget haardelig med Sten og Vognkæppe og tragtet ham efter Livet, hvis I kunde

*) Hdf. i Randers fra 1716—1731.

have fuldbyrdet Eders onde Forsæt, samt frataget ham hans Stigbøjle.

Thi stævnes I, Jens Soelgaard, til mig at møde udi Retten paa ovenmeldte Ting med 8 og 14 Dages Kald og Varsel, som er den 2den og 9de Juli førstkommende, for Vidner at anhøre, Stævnemaal at tilsvare, Sigtelse og Saggivelse at imodtage og derefter Dom at lide, alt angaaende Eders ulovlige Forhold og voldelige Antastelse imod bemte Simon Nielsen.

Til samme Tid og Ting indstævnes *Søren Jensen Degn*, *Peder Sørensen Væver* og *Peder Raaballe*, alle af Lime, deres Sandhed at vidne, om hvad de kan have hørt eller set, og hvad de ellers kan blive tilspurgt om.

I lige Maade stævnes *Anders Laursen* i Mygind, som samme Tid var Medfølger, i Fald noget kan forefalde ved Vidners Udsigelse, som kan være ham anrørende, da enhver skal vederfares, hvad Lov og Ret medfører.

Til Vitterlighed under min Forsegling.

Randers den 25de Juni, Anno 1721.«

Efter Forkyndelsen tilføjedes følgende paa Stævningsdokumentet:

»Anno 1721, den 25de Juni, haver vi underskrevne lovlig forkyndt denne Rettens Stævning for alle indmeldte og leveret en rigtig Copie deraf til Jens Soelgaards Kone, hvilket vi ved Sjæls Ed bekræfter: Saa sandt hjælpe os Gud og hans hellige Ord!

Peder Rasmussen, Niels Jensen.«

Den 2den Juli blev det første Retsmøde holdt, og her vakte det straks stor Opsigt, at hverken den anklagede eller Vidnerne var kommen til Stede. Men Simon Nielsen fremlagde alligevel den udstedte Stævning og forlangte den oplæst, paategnet og indført i Akten.

Derpaa blev der som sædvanlig spurgt, om den anklagede eller andre paa hans Vegne havde noget at indvende mod Stævnemaalet; men der var naturligvis ingen, der meldte sig.

Simon Nielsen maatte da lade Sagen hvile i 8 Dage til næste Tingdag og nøjes med en Formaning til de udeblevne om at indfinde sig til den fastsatte Tid.

Udeblivelsen af den anklagede og de tilsagte Vidner er Bevis paa, med hvilken Angst og Uro disse imødesaa den kommende Retssag. De var alle paa det rene med, at det var i høj Grad en farlig Handling at overfalde en Øvrighedsperson som Sættedommeren, ligegyldigt, hvormeget de end kunde have imod ham.

Men da Ulykken nu een Gang var sket — foraarsaget, som det siden skal ses, ved en drukken Mands ansvarsløse Færd — fandt de ingen anden Udvej til Frelse end ligesom Strudsen at stikke Hovedet i Busken, eller med andre Ord: at blive borte fra Tinget! De skulde dog snart blive belært om, at paa den Maade befriede de sig ikke fra deres Ansvar.

Den 9de Juli kom det til et nyt Retsmøde. Men ved Paaraabelsen af Vidnerne var kun et af disse, *Peder Rasmussen Raaballe* fra Lime, kommen til Stede.

Han vidnede, at da han den 7de Juni sidstafvigte var paa Vej fra Randers til sit Hjem, blev han indhentet først af Sættedommeren Simon Nielsen fra Oustrup og senere af Anders Laursen fra Mygind.

Simon Nielsen kom fast ridende efter ham paa Hørning Hede og bad God Dag til ham, da han red forbi.

Straks efter saa han Anders Laursen, der kom ridende i fuld Fart, som om han vilde oprende Simon Nielsen. Mens han endnu var langt borte, raabte han et eller andet;

men hvad det var, eller hvem han raabte til, vidste han ikke. Da han kom nær nok, spurgte Vidnet ham:

»Hvorfor*) monne Simon Nielsen ride saa fast?«

Anders Laursen svarede:

»Jens Soelgaard var efter ham under Gunderup Mose og slog efter ham med Sten. Men saa undrendte Simon Nielsen hvorved han undflyede Slagene fra de Sten, Jens Soelgaard kastede efter ham.«

Mere vidste han ikke, saasom han ej var nærværende, da samme Optrin passerede.

Der blev spurgt fra Retten, om Jens Soelgaard eller nogen paa hans Vegne havde Spørgsmaal at gøre til Vidnet; men ingen meldte sig, og Peder Rasmussen aflagde da Ed paa sit Udsigende: Saa sandt hjælpe ham Gud og hans hellige Ord!

Men da, som nævnt, ingen af de andre Vidner var mødt, forlangte Simon Nielsen, at Retten skulde *skærpe* sit Krav til dem om at møde til i Dag 14 Dage for *under deres Faldsmaal* at udsige og forklare, hvad der var sket den 7de Juni paa deres Hjemrejse fra Randers.

Denne Begæring blev taget til Følge af Dommeren, og en fornyet Opfordring blev rettet til *Søren Jensen Degn* og *Peder Sørensen Væver* i Lime samt til *Anders Laursen* i Mygind.

Der var nu ingen Vej udenom. De indstævnede Vidner var nødt til at møde, hvis de ikke vilde risikere at blive idømt Faldsmaalsbøder (d. v. s. Bøder for at spilde Rettens Tid).

Paa Tinget den 23de Juli, hvor alle de udeblevne Vidner tillige med Hovedpersonen *Jens Rasmussen Soelgaard* var

---

*) monne ride = red.

kommen til Stede, stod Sættedommeren Simon Nielsen frem og gav en Beretning om, hvad der var hændet ham den omtalte Lørdag paa hans Færd fra Randers til hans Hjem. Den lød omtrent saaledes:

Sidst afvigte 7de Juni kom han fra Randers, og paa hans Vej under Gunderup Mose blev han uden nogen Aarsag attaqueret (d. e. angrebet) af Jens Rasmussen Soelgaard, der sammen med flere andre fra Lime kørte paa Landevejen.

Simon Nielsen kom ridende til dem, venlig og vel, og talte med dem. Pludselig rev Jens Soelgaard en Vognkæp af sin Vogn og vilde slaa ham med den; men Simon Nielsen red fra ham og ventede sig ingen Fare, eftersom han intet ondt havde gjort nogen af dem. Imidlertid løb Jens Soelgaard efter ham, men da Simon Nielsen vendte Ryggen til, saa han det ikke.

Han hørte nok, at de andre raabte, at han skulde forvare sig, men han forstod intet, før Jens Soelgaard slog til ham med en stor Sten, som han kunde løfte og tage i Haanden.

Han træffede dog ikke efter sit Formaal, saasom han kom bag paa ham; og Stenen gik derfor om ved Siden af hans Hoved. Dog træffede den saa nær, at den rev Knappen og Strikken af Hatten og gav ham et Stød paa Siden af Hovedet, saa han nær var faldet af Hesten, der blev sky og sprang til Side.

Det ene Stilæder blev revet fra Sadelen, og Stigbøjlen med Læderet faldt til Jorden, hvorfra det blev samlet op af Jens Soelgaard, der blev ved at løbe og slog efter ham med endnu en Sten.

Da Simon Nielsen lidt efter saa sig tilbage, bemærkede han, at Jens Soelgaard stadig løb efter ham, og han red

derfor fort sin Vej for at undfly Voldsmandens onde Forsæt.

Saa snart Jens Soelgaard indsaa det umulige i at løbe ham op, vendte han tilbage og fik den Hest, som Anders Laursen fra Mygind havde redet paa til og fra Randers, og vilde nu prøve, om han med den kunde oprende Simon Nielsen. Men da han forstod, at dette ikke lod sig gøre, leverede han Anders Laursen Hesten tilbage.

Denne satte sig da straks op paa den og red efter Simon Nielsen og raabte efter ham. Men hvad han raabte, kunde Sættedommeren ikke høre, kun at han sagde bie, bie*); men det turde han ikke; thi han vidste ikke, hvad Anders Laursen vilde, eller om han var sammenrottet med Jens Soelgaard.

Paa Vejen kørte Peder Rasmussen Raaballe fra Lime, der i Dag for 14 Dage siden afgav sin Forklaring. Han spurgte Simon Nielsen, hvad det var for en, der kom rendende og saadan raabte.

»Det er vel en, der vil slaa mig ihjel,« svarede Simon Nielsen. Peder Rasmussen spurgte derpaa:

»Hvad ondt haver I gjort hannem?«

»Slet intet,« svarede Simon Nielsen.

Derpaa red han sin Vej, saa Jens Soelgaard ikke kunde naa ham, eftersom han var bedre ridende end han.

Paa alt dette tilbød Simon Nielsen at gøre sin Ed; thi saadan var han blevet begegnet paa sin rette fare Vej!

Jens Rasmussen Soelgaard, der paa Turen fra Randers var saa kry, havde nu helt tabt Modet, og da han skulde svare paa Vidnernes Udsagn, havde han slet intet at sige til sit Forsvar. Han bad kun om at blive forligt med

*) vente.

Simon Nielsen og undskyldte sig med, at hans Formastelse imod ham var sket udi Drukkenskab. Derfor vilde han gerne her for Retten bede ham tilgive ham hans Forseelse. Den var jo dog kun sket i ubesindig Hastighed, og han takkede Gud, at Stenen ikke træffede Simon Nielsen efter hans Forsæt.

Men det blev der slet ikke svaret paa. Simon Nielsen fremstillede derimod de udeblevne Vidner, Peder Sørensen Væver og Søren Jensen Degn, begge fra Lime.

Peder Væver vidnede, at forberørte Tid kom han kørende fra Randers mod sit Hjem. Da blev han indhentet af Jens Rasmussen Soelgaard, der ligeledes havde været i Staden, hvorpaa de fulgtes ad. Noget efter kom Simon Nielsen ridende bag efter dem. Da hørte han Jens Soelgaard sige:

»Hvad er det for en, der kommer der i den brune Kjole?«

»Det er uden Tvivl Simon Nielsen i Oustrup,« svarede Vidnet.

»Naa,« sagde Jens Soelgaard, »er det ham, som sidder Retten for Bordenden? Da skal jeg sidde den her paa Aalvejen!«

Simon Nielsen, der havde hørt denne Bemærkning, sagde nu: »Kan du ikke lade mig ride paa Vejen! Jeg gør dig jo ingen onde, din Hundsspot!«

Da raabte Jens Soelgaard:

»Nu skal Djævelen regiere dig!«

I det samme sprang han af Vognen og greb fat i en Vognkæp; men om han fik den af, vidste Vidnet ikke.

Simon Nielsen red straks sin Vej forud, medens Jens Soelgaard satte efter ham og tog en Sten i Haanden, og da Vidnet saa, at han vilde slaa Sættedommeren i Hovedet med den, raabte han til ham, at han skulde forvare sig,

men han agtede det ikke, saasom han vendte Ryggen til dem.

Han saa derpaa, at Jens Soelgaard kastede en stor Sten efter ham og ramte ham paa hans Pandelok og hans Hat, hvorpa Stenen gik om ved Siden af hans Hoved; men hvis den havde ramt Hovedet, tænkte han ikke, at Simon Nielsen kunde have staaet op mere, saasom det var en stor Sten, og han havde fuld Slag med den.

Mere vidste han ikke at vidne.

Dommeren spurgte, om han havde hørt noget om, at Simon Nielsen havde gjort Jens Soelgaard noget ondt udi nogen Maade.

Vidnet svarede, at han ikke vidste mere, end hvad han nu havde forklaret. Herpaa gjorde han sin Ed efter Loven.

Saa fremstod *Søren Jensen Degn* fra Lime og vandt i Ord og Mening ligesom forrige Vidne, undtagen at han ikke hørte nogen Ord imellem Simon Nielsen og Jens Soelgaard, fordi han ikke var dem nær nok; men han saa nok, at Jens Soelgaard løb efter Simon Nielsen og slog efter ham med Sten. Han saa ogsaa, at han red efter ham pa Anders Laursens Hest og vilde have oprendt ham.

Mere vidste han ikke at udsige og aflagde sin Ed efter Loven.

Anders Laursen fra Mygind vandt ligesom Peder Sørensen Væver fra Lime havde gjort. Han forklarede, at Jens Rasmussen Soelgaard ganske rigtig fik hans Hest at ride paa, da han vilde have oprendt Simon Nielsen; men han fik den ikke af ham. Han havde nemlig laant den ud til *Niels Andersen Pind* fra Faarup; og hvorledes Jens Soelgaard fik den fra ham, vidste han ikke.

Simon Nielsen spurgte Anders Laursen, om han ikke var nærværende i Dag 14 Dage, da Jens Soelgaard kom til ham paa Lime Gade og leverede ham Stigbøjlen tilbage,

som han ved samme omvundne Passage bekom fra hans Sadel, og om han da ikke hørte, at han bad ham om Forladelse for hans grove Forseelse imod ham?

Vidnet svarede jo. Han baade saa og hørte det, Sættedommeren spurgte om. Derpaa aflagde han Eden efter Loven.

Atter spurgte Dommeren Jens Soelgaard, om han onskede at stille Spørgsmaal til Vidnerne; men han svarede nej, og Simon Nielsen forlangte da Tingsvidne beskrevet over alt, hvad der var passeret.

I øvrigt lod han det bero med sin Irettesættelse til i Dag 14 Dage, til hvilken Tid han begærede Sagen udsat. Og efter endnu et Par Tingdage med Irettesættelse, Krav om Dom og med Udsættelse for at give Voldsmanden Lejlighed til at opnaa mindeligt Forlig, faldt Dommen den 10de September 1721. Den lød saaledes:

»Som befindes af indførte Tingsvidne af 23de Juli sidst, samt og ved Jens Soelgaards egen Tilstaaelse, at han samme Gerning har forøvet imod Simon Nielsen i Oustrup paa sin *Torve- og Landevej* til sit Hus og Hjem, som alt i Akten findes indført, saa efter indførte og denne Sags Beskaffenhed tør jeg ikke understaa mig derudi anderledes at kende, end Jens Rasmussen Soelgaard af Lime jo bør at lide for sin Formastelse imod Sættedommeren Simon Nielsen udi Oustrup i Anledning af Lovens Pag. 911 Art. 2 at bøde tvende føjetunge Lod Sølv og denne Proces's Omkostning at erstatte med 3 Rigsdaler, og det alt, inden 15 Dage, eller derfor at lide og undgælde efter Loven i hans Midler, hvor de befindes.«

IBN SAUD — SHEIKEN, DER BLEV HERSKER OVER HELE ARABIEN!

Af *Svend Bay-Schmith.*

Arabien — denne Verdens største Halvø, der dækker et Areal som Storbritannien, Frankrig, Italien, Spanien og Storbritannien, har altid været splittet op i mange, selvstændige Smaastater, som hver med sin Sheik — eller Emir — i Spidsen levede som Beduinnomader; de drev deres Kameler og Kvæg over de uhyre, tildels orkenagtige, Stepper. Tilsyneladende var der Plads nok til Alle paa denne Kæmpehalvø, men da kun Oaserne, og Egnene deromkring, er egnet til at leve i, laa Stammerne stadig i Strid med hinanden — deres Liv gik med evig Kamp mod fjendtlige Nabostammer, natlige Overfald paa smaa Oasebyer og Udplyndring af de dristige Rejsekaravaner, der førte udenlandske Handlende i deres Nærhed.

Kun to Gange i Verdenshistorien lykkedes det at samle alle Araberne om een Tanke og eet Maal. Første Gang det skete, var da Araberen Muhamed omvendte de hidtil hedenske Arabere til troende Muhamedanere — Islam samlede dem Alle om den stolte Tanke, at denne Religion og dette Folk skulde sprede sig ud over alle Landegrænser og gøre sig Jorden underdanig. Og Islam naaede ogsaa langt ud — blev en Verdensreligion, men Arabien hørte snart op at være dens Centrum — Araberne gled atter tilbage til deres tidligere Nomade- og Kampliv, delt i utallige Smaastammer.

Tusind Aar senere, i det 18. Aarhundrede, opstod plud-

selig Wahabitternes Sekt, der vilde genføde Muhameds Tanker og samle alle Araberne. De fik Støtte af Shejken Saud den Store fra Nejd-Distriktet, der drømte om at blive Konge over hele Arabien ved Abdul Wahabs Hjælp. Atter rejste dette Folk sig, løftet op af en berusende Tanke om den Magt, et forenet Arabien vilde betyde i Verden, og atter gik Gassen af dem igen. De faldt endnu engang hen til det Liv, de nu har levet i Aartusinder, men tilbage blev en lille Kerne: selve Sekten Wahabitterne, der fanatisk og stridslysten blev en værdifuld Kamphær for Saud af Nejds Efterkommere. Og her i Nejds Hovedstad, Riad, i Saudernes Palads, fødtes i 1882 den Ibn Saud, der skulde virkeliggøre Arabernes tusindaarige Drøm, det forenede Arabien!

Visse Begivenheder i hans Barndom tydede ikke just paa nogen særlig straalende Karriere for den lille Araberfyrste, for Nabostammen, Shammar'ne, med deres Shejk Rashid overfaldt Distriktet Nejd og jog Saudfamilien paa Flugt. Fordrevet fra sit »Land« flakkede Ibn Sauds Fader om, forsøgte forgæves at rejse andre Stammer til Kamp mod Rashid, indtil han slog sig ned blandt Mutair'erne i Byen Kuwait, hvis Shejk Mubarak var hans Ven. Her i denne levende Handelsby ved den persiske Golf, voksede Ibn Saud op. Han besøgte ingen Skole, lærte hverken at læse eller skrive, men han ligesom indsugede alt det Nye, han kunde lære ved at omgaas de Fremmede, der stadig kom til Byen, Handlende, Købmænd, og Udsendinge fra europæiske Regeringer, med alle deres nye Ideer, deres Sædvaner og deres Tanker..

Denne Berøring med den store Verden, som alle Arabere foragtede, har sikkert vakt visse Tanker i den unge Ibn Saud, men foreløbig gjaldt det jo om at tilbageerobre det fædrene Land Han fik Mubarak til at overlade ham 30 be-

mandede Kameler, og med denne lille Hær lykkedes det ham virkelig at drive Rashid ud af Nejd, saa han atter kunde lade sin Fader holde sit Indtog i Hovedstaden Riad. Som Tak for denne Bedrift nedlagde Faderen sin Værdighed, og Stammens Ældste kaarede hans unge Søn Ibn til Shejk og Hersker over Nejd.

Som en Slags Scepter skænkede hans Fader ham det Sværd, hvormed hans Stamfader Saud den Store, i Spidsen for Wahabitterne, havde forsøgt at samle og forene hele Arabien. Det var et pragtfuldt Sværd, Klingen af fineste Damaskusstaal og Skæfte og Skede af pureste Guld, besat med ædle Stene. Men mon ikke Ibn ogsaa har følt, det var et tungtvejende Sværd, for det var Symbolet paa den store Drøm om Kongeriget Arabien, som hverken Muhamed eller Saud den Store kunde gennemføre. Ibn Saud tænkte sit — og han tog sin Beslutning.

De følgende Aar ser vi den unge, energiske Ibn Saud i stadig Kamp med de omboende Stammer, Shammar'ne mod Nord, Ajman og Murrastammerne mod Øst og Ataiba'erne mod Vest. Kampen førtes i Begyndelsen med skiftende Held, men Ibn høstede Fordel af hver Sejr — og lærte af hvert Nederlag. For hans Krigere, Wahabitterne, var det en dejlig Tid, altid i Kamp, altid paa Plyndringstogt, men for ham selv, var det de første Skridt op ad den store Stige, som Stamfaderens Sværd havde anvist ham.

I Slutningen af 1903 var det lykkedes ham helt at rense sit Land for Shammar'ne og drive dem langt ind i deres eget Land. Ogsaa Ajmanstammen var presset tilbage, og han havde underlagt sig Ataiba'erne mod Vest, men her stødte han nu paa en ny og mægtig Fjende: Tyrkerne.

Tyrkerne betragtede sig som en Slags Overherre over hele Arabien, det havde indsat Guvernører i de smalle Provinser langs det røde Hav — men ind i det Indre havde

de aldrig vovet sig! Tyrkiet gamle Sultan, Abdul Hamid, drømte dog om at genoprette det ottomaniske Kejserrige, at blive en stor Sultan og Kalif, og at herske over hele Central-Arabien. Og — hvad der var værre — han understøttedes i sin Planer af den tyske Kejser, der heri saa en Modvægt mod Englands stigende Indflydelse i Østen.

Abdul Hamid holdt ikke af Ibn Sauds stigende Magt, og da Ibns Dødsfjende, Rahid, i Sommeren truedes med at blive drevet helt ud af sit Land, sendte Abdul Hamid ham Tropper til Hjælp. Ibns Krigere, der ikke kendte til moderne Krigsføring, maatte vige Pladsen for Tyrkerne, og Ibn selv, der indsaa, at Tiden endnu ikke var moden til en Kamp mod det mægtige Tyrki, optog Fredsforhandlinger. Tyrkerne, der selv ikke havde meget Mod paa at fortsætte Kampen mod de frygtede Wahabitter, sluttede Fred. De anerkendte Ibn Saud som Hersker over Nejd, mod at de fik Lov at have Garnisoner liggende i to af hans Byer.

Det havde Ibn — saadan set — ikke noget imod, han var nemlig snedigere end Tyrkerne. Saa snart de tyrkiske Garnisoner vel var ankommet, begyndte Vanskelighederne for dem. Enhver Forbindelse mellem dem og Omverdenen ophørte, vilde Stammer opsnappede Karavanerne paa Vej til den tyrkiske Hær med Ammunition, Mad og Penge, og naar Sultan Hamid klagede til Ibn Saud, kunde han kun svare, at han var ikke ansvarlig for Arabiens vilde Stammer, da han jo efter Freden med Tyrkerne kun maatte herske over Nejd!

Tilsidst maatte Tyrkerne trække deres stakkels, udsultede Tropper ud af Arabien igen. Kun i Egnene langs Kysten holdt de Stand — til Central-Arabien vendte de aldrig mere tilbage!

Tyrkerne havde lært Ibn Saud at kende, og det benyttede

Ibn Saud. Konge af Hejaz.

han til i et rask lille Felttog at underlægge sig Ajman-Stammen, hvorved hans Land fik Adgang til Havet og to Havne, hvorefter Tyrkerne skyndte sig at anerkende ham som Hersker over Provinsen Hasa.

I Tyrkiet selv var der nu ogsaa sket et og andet. I 1908 brød den ungtyrkiske Revolution ud, ledet af Enver Pasha, og Aaret efter blev Sultan Abdul Hamid afsat, men Landets Politik overfor Arabien blev iøvrigt den samme. De indsatte Husein som Guvernør i Hejaz og Bevogter af Arabernes hellige By, Mecca.

Men samtidig begyndte de store Brydninger over hele Verden, der snart skulde føre til den første Verdenskrig. Det ny Tyskland, fuld af Vitalitet, søger ud — ud i Verden, men overalt støder det paa Englænderne — overalt hvor de gerne vil slaa sig ned, er der allerede optaget, ikke mindst netop i Arabien, med dets rige Provinser langs Vandvejene til Indien og Østen. Tyrkiet er nominelt Overherre, men det er Englænderne de finder overalt!

Ibn Saud tøvede stadig. Han saa med Vrede paa den underkøbte Husein, der nu spillede op som »Leder af det befriede Arabien«, han saa hvorledes Tyrkernes Tropper jog ham paa Flugt, men at Englænderne kom til Undsætning og ved Hjælp af deres Flaade bragte ham paa Fode igen — ja, han saa, at Englænderne var de Stærkeste i Arabien og at det derfor var klogest at holde sig til dem. Han blev Englands Allierede.

Men som Tiden gik, blev Englands Optræden i Arabien mere og mere uforstaaelig for ham. De var nu hans Venner og dog beskyttede de Shejken af Kuwait, der stadig gjorde Plyndringstogter mod hans Land, de opfordrede ham til at angribe Rashid, men tillod andre Shejker at sende Vaaben til hans Fjende, de forbød ham at gaa løs

paa Husein, naar denne Forræder kaldte sig Arabiens Hersker. Den stakkels, naive Ibn Saud kendte nemlig ikke det saa moderne Begreb: Decentralisationen og dens Velsignelser. Han forstod ikke, at alle de forskellige Regeringskontorer i London, The India office, The war office, The foreign office og The Arab Bureau i Cairo — at de alle havde lavet hver sine egne Aftaler i Arabien og ofte arbejdede i indbyrdes Strid og Modsigelser. The India office var allieret med Ibn Saud, og The Arab Bureau med Husein, medens The foreign lavede Aftaler med Franskmændene, som ganske krydsede de andre Kontorere Planer!

Det oversteg altsammen Ibi Sauds Forstand — han saa kun, at Rashid var atter Shejk over Shammarstammen, og en skønne Dag drog han med sin Hær ind i dette Land, slog Rashid og underlagde sig atter Shammar. Hvad sagde Englænderne — Ingenting, for det var i 1918, og da var Verden optaget af større Begivenheder.

I Aarene efter Verdenskrigen mødte Husein frem med sin Regning til Englænderne, nu skulde hele Arabien ved deres Hjælp samles til et Sultanat med ham som Sultan. Men i England havde man andre Problemer at slaas med, og Husein var efterhaanden saa forhadt baade i hans eget Land og overalt i Arabien, at Ingen vilde have med ham at gøre.

Men saa sker der pludselig noget, der giver Husein Vind i Sejlene! I 1924 ophæver Tyrkiet Kalifatet, hvorefter han tre Dage senere udraaber sig selv til Kalif over hele Islam, han — der var saa hadet af alle Arabere og forstødt af Stormagterne!

Overalt i Arabien krævede man hans Afsættelse, og Alle bad de Ibn Saud gribe ind. Ibn handlede hurtigt, paa faa

Maaneder var Husein fordrevet fra Hejaz, og Ibn Saud kunde holde sit Indtog i den hellige By Mecca, som Hersker over Hejaz og Meccas Beskytter!

Mens han var i Stødet, tog han derefter den nordlige Halvdel af Provinsen Asir, Syd for Hejaz (1926), medens Emiren af Yemen snubbede den sydlige Del. Asir's Hersker var nemlig lige død og saa gjaldt det blot om at være hurtigere end Arvingerne.

Nu begyndte England at blive urolig. Det havde ganske vist afslaaet Husein Bøn om Hjælp med et »naar det drejer sig om Religionskampe, blander vi os aldrig i Andres Strider —«, men i Virkeligheden regnede man med, at de to Kamphaner vilde slide hinanden op. At Ibn Saud skulde knuse Modstanden og nu staa som mægtig Hersker — det var en betænkelig Sag. Der var ogsaa andre Smaating, som man i London gerne vilde tale med Ibn om. Saaledes havde han f. Eks. efterhaanden skudt sine Tropper fra Nejd saa langt mod Nord, at hans Land dannede ligesom en Kile, der totalt skildte Irak fra Transjordan, og som truede Palæstina. Den laa tværs over de Veje, der skulde forbinde Ægypten med Bagdad og Indien, og den spærrede for Rørerne, der skulde flyde Olie til den engelske Flaade i Haifa.

Den gode Ibn begyndte virkelig at blive noget besværlig, og i 1929 sendte London Sir Gilbert Clayton til Mecca. Ibn Saud modtog ham venligt, og efter en Del Forhandlinger gik han ind paa at trække sine Tropper tilbage fra Kilen. Men Prisen blev dyr: England maatte anerkende ham som uindskrænket Hersker over alle de Distrikter, han havde erobret.

Med Undtagelse af Yemen og Kystlandet syd for den arabiske Ørken Rub-Al-Khali herskede han nu over hele

Arabien fra det røde Hav til den persiske Golf. Fra Ruba-Al-Khali til Transjordan. Han var Beskytter for Islams hellige Byer og Fører for Wahabitterne.

Ibn Saud var blevet Hersker over Arabien.

Her kunde vi passende forlade vor driftige Shejk, men de sidste Linier i hans Historie er sikkert endnu ikke skrevet. Han lever i bedste Velgaaende dernede i sit arabiske Rige, og vi vil sikkert høre Nyt fra ham engang igen. Hans store Tanke, at samle alle Arabere, er jo ikke løst med at samle Arabiens vilde Stammer. Alle de tilstødende Lande, Ægypten, Sinaj, Transjordan, Palæstina og Syrien, der nu er selvstændige Riger under engelsk eller fransk Kontrol, er jo Dele af det Storarabien, som Bæreren af Saud den Stores Sværd stadig bliver mindet om. Der er Krudt nok i den Tønde til en ordentlig Eksplosion, og England saa i Aarene før den sidste Verdenskrig, hvorledes Ibn Saud begyndte at nærme sig Tønden med et truende Lys i Haanden.

I Versaillestraktaten blev det bestemt, at Palæstina skulde være et nationalt Hjem for Jøderne. Det opfattede Jøderne selv saaledes, at hele dette Land plus Transjordan skal være deres Ejendom, og allerede i 1924 havde 400.000 Jøder fra Europa taget deres Land i Besiddelse. Nu havde England imidlertid samtidig paataget sig at beskytte Landets Befolkning og dets Rettigheder mod Overgreb fra Jødernes Side. Da denne Befolkning hovedsagelig er Arabere, med deres principielle Foragt for Europæerne og deres ganske specielle Had til Jøderne, som de mener vil berøve dem Landet — ja, forstaar man, at England har endnu ikke faaet likvideret det arabisk Spørgsmaal. Der er stadig Uroligheder dernede mellem de to Parter, England forsøger at mægle og jævne, men Ibn Saud forholder

sig passiv. Eet Ord fra ham, og Araberne vilde bøje sig — men Englænderne kan ikke faa ham i Tale.

Verdenskrigen standsede denne Udvikling — men, som sagt, Tønden er fyldt med Krudt, og han, der kan tænde Lunten, sidder ung og veloplagt — trods de 63 Aar — og fryder sig i den hellige By Mecca.

Litteratur:

H. C. Armstrong: Lord of Arabia.

